

Nastavnički pogled na implementaciju i realizaciju poduzetništva u srednjim strukovnim školama

Mesarek, Petra

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:107839>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-23**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište u Zadru

Odjel za pedagogiju

Diplomski sveučilišni studij pedagogije (dvopredmetni)

Petra Mesarek

**Nastavnički pogled na implementaciju i realizaciju
poduzetništva u srednjim strukovnim školama**

Diplomski rad

Zadar, 2024.

Sveučilište u Zadru

Odjel za pedagogiju
Diplomski sveučilišni studij pedagogije (dvopredmetni)

**Nastavnički pogled na implementaciju i realizaciju
poduzetništva u srednjim strukovnim školama**

Diplomski rad

Student/ica:

Petra Mesarek

Mentor/ica:

Izv.prof. dr.sc. Daliborka Luketić

Zadar, 2024.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Petra Mesarek**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Nastavnički pogled na implementaciju i realizaciju poduzetništva u srednjim strukovnim školama** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 27. ožujka 2024.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Teorijsko-konceptualno određenje koncepta poduzetništvo	5
2.1. Poduzetništvo u svijetu.....	8
2.2. Poduzetništvo u Hrvatskoj	10
3. Odgoj i obrazovanje za poduzetništvo.....	12
3.1. Kurikulum poduzetničkog obrazovanja	15
3.2. Određenje i okvir poduzetničke kompetencije	17
3.3. Metode i načini poučavanja poduzetništva	18
4. Strukovno obrazovanje u Hrvatskoj	22
5. Prepoznati modeli implementacije odgoja i obrazovanja za poduzetništvo u obrazovnom sustavu.....	25
5.1. Učeničke zadruge.....	25
5.2. Centar izvrsnosti za poduzetništvo.....	27
5.3. Junior Achievement.....	28
5.4. Mreža mladih poduzetnika (Erasmus plus program)	28
6. Prikaz relevantnih istraživanja odgoja i obrazovanja za poduzetništvo domaćih i stranih autora.....	30
7. Metodologija istraživanja	35
7.1. Predmet istraživanja	35
7.2. Problem istraživanja	35
7.3. Cilj istraživanja.....	36
7.4. Zadaci istraživanja.....	37
7.5. Metoda istraživanja i istraživački instrument.....	37
7.6. Uzorak.....	38
7.7. Postupak i tijek provođenja istraživanja.....	39
7.8. Postupak obrade podataka	40

8.	Analiza i interpretacija rezultata istraživanja	41
8.1.	<i>Poimanje i razumijevanje pojma poduzetnik, poduzetništvo i poduzetna osoba</i>	41
8.2.	<i>Zastupljenost određenih sastavnica kurikuluma međupredmetne teme poduzetništva u nastavnom procesu nastavnika srednjih strukovnih škola</i>	44
8.3.	<i>Važnost sastavnica poduzetničkih kompetencija u nastavi</i>	46
8.4.	<i>Uvid u metode, pristupe, strategije i oblike rada koje nastavnici srednjih strukovnih škola koriste u svrhu realizacije poduzetništva</i>	48
8.5.	<i>Samoprocjena nastavnika o vlastitim kompetencijama za izvođenje poduzetne nastave i stručno usavršavanje nastavnika za poduzetništvo</i>	49
9.	Zaključak	51
10.	Popis literature	53
11.	Popis tablica	58
12.	Prilozi	59
13.	Sažetak	62
14.	Summary	63

1. Uvod

Kada se spominje poduzetništvo mnogi prvo pomisle na odrasle, zaposlene osobe koji vode svoju vlastitu tvrtku i preuzimaju određeni rizik kako bi zaradili profit, no poduzetništvo je mnogo više od toga. Naime, to poistovjećenje poduzetništva vjerojatno je uzrokovano činjenicom da je poduzetništvo matično ekonomski pojam i fenomen. Poduzetništvo se polako razvija i van tog svijeta odraslih i užurbanog svijeta zaposlenja, možda ne toliko na našim područjima, ali u svijetu svakako jest. Kako bi mladima olakšali to prijelazno razdoblje iz učenika u zaposlene odrasle osobe, važno je uvesti poduzetništvo u formalni odgoj i obrazovanje kako bi se do trenutka odlaska iz škole oni mogli sami snaći u toj novoj nepoznanici zvanj odaslost.

U Republici Hrvatskoj poduzetništvo je implementirano kao međupredmetna tema u osnovnim i srednjim školama što označava da nije zaseban predmet, nego se kroz više predmeta može obraditi u različitim situacijama i za različite struke. Kao takva, ovisi o nastavnicima ukoliko i u kojoj mjeri oni poduzetništvo uvrštavaju u svoj nastavni plan i program te poučavaju učenike o dobrobiti poduzetništva u njihovom životu. Uvođenje međupredmetnih tema u odgojno-obrazovni sustav jedan je od načina kojim se nastoji povezati odgojno-obrazovna područja i predmeti u jednu skladnu cjelinu znanja, vještina i stavova. U Nacionalnom okvirnom kurikulumu Republike Hrvatske poduzetničke kompetencije opisuju se kao „razvoj osobina ličnosti te znanja, vještina, sposobnosti i stavova potrebnih za djelovanje pojedinca kao uspješne poduzetne osobe“ (Nacionalni okvirni kurikulum, 2011:45). Također, poduzetništvo se smatra kao jednim od ciljeva cjeloživotnog učenja pošto se ono naučeno u školi uvijek može poboljšati ili promijeniti kroz život jer se taj svijet zaposlenja i rada uvijek mijenja te se s njime mora mijenjati i poduzetnost svake osobe željne sudjelovanja u istom. Sam koncept cjeloživotnog učenja vodi se tezom da čovjek razvija svoja znanja i vještine kroz cijeli svoj život, formulira mišljenja utemeljena na novim saznanjima te mijenja svoj stav i način života sukladno naučenim. Stoga se poduzetništvo smatra dijelom cjeloživotnog učenja jer su nam poduzetničke vještine potrebne kroz cijeli život te se one prilagođavaju brzini promjena na tržištu rada, svakodnevnom unaprjeđenju tehnologije te mijenjanju strategija i metoda unutar svijeta biznisa. Iako se poduzetništvo najuže veže uz ekonomske pojmove ono je vrlo važno i može se implementirati u odgojno-obrazovni sustav jer ne pomaže samo u razvijanju kompetencija za poduzetnost već i za

svakodnevni život. Poduzetništvo unutar odgojno-obrazovnog sustava nastoji učenike osposobiti „za postavljanje, vrjednovanje i ostvarivanje osobnih ciljeva, uči ih kako biti poduzetni, inovativni i kreativni, kako učinkovito rješavati probleme, znati planirati svoj rad i ostvarivati planove, razviti njihovu inicijativnost i ustrajnost u aktivnostima (a posebno u učenju), kako biti osposobljeni za prilagođavanje novim situacijama, idejama i tehnologijama, kako razviti stvaralački pristup prema izazovima, promjenama, stresovima, sukobima i natjecanju, na koji način razviti vještine vrjednovanja drugih i samovrjednovanja te kritičkog odnosa prema vlastitom uspjehu (i neuspjehu), kako razviti samostalnost, samopouzdanje i osobni integritet, upoznati radni život i zanimanja u području gospodarstva i vođenja poslova, te na kraju osvijestiti važnost i mogućnost samozapošljavanja“ (Nacionalni okvirni kurikulum, 2011:45).

Prema svemu navedenom vidi se da je poduzetništvo u okviru odgoja i obrazovanja iznimno važno za učenike srednjih strukovnih škola jer su oni upravo ti koji će se nakon svog obrazovanja ponajprije zaposliti te će već imati svoju struku s kojom će se moći zaposliti ili otvoriti vlastiti obrt. Poduzetničke kompetencije, koje se mogu naučiti kroz uvrštavanje poduzetništva u nastavni plan i program u srednjim strukovnim školama, važne su kako u radnom odnosu tako i u svakodnevnom životu. One omogućavaju razvijanje kreativnosti, znanja o preuzimanju rizika, inovativnosti, preuzimanju odgovornosti, uče samouvjerenosti i pristup mnogim drugim znanjima koja su neophodna za opstanak u svijetu rada. Nastavno, ako pogledamo širi okvir možemo vidjeti da se poduzetnička kompetencija navodi kao jedna od osam ključnih kompetencija koju je prepoznala Europska unija 2018. godine kada je uvela promjene u dotadašnji Referentni okvir u kojem se uz kompetencije pismenosti, kompetencije višejezičnosti, matematičke kompetencije, kompetencije u prirodoslovlju, tehnologiji i inženjerstvu, digitalne kompetencije, osobne i socijalne kompetencije, kompetencije učenja kako učiti, kompetencije građanstva, kompetencije kulturne svijesti i izražavanja nalazi i poduzetnička kompetencija. Svaka pojedina članica Europske Unije može sama određivati razinu uvođenja poduzetništva u svoj sustav odgoja i obrazovanja, a u Republici Hrvatskoj to se odražava u smislu međupredmetne teme koja spada u ishode učenja, te je sastavni dio Nacionalnog okvirnog kurikuluma.

Zapošljivost je jedna od ključnih sposobnosti egzistencije svakog pojedinca u suvremeno doba. Kako bi se ona osigurala vrlo je bitno biti konkurentan na tržištu rada i nuditi stečena znanja i vještine potrebne za zaposlenje, te prikazati sebe kao poželjnog radnika. Vrlo je bitno pripremiti učenike srednjih strukovnih škola na taj nepredvidljiv i vrlo stresan postupak

zapošljavanja kako bi mogli proći kroz taj proces bez anksioznosti, nervoze i stresa. Posjedovanje poduzetničkih kompetencija uvelike smanjuje anksioznost i strah od nepoznatog kod učenika koji nikad do sad nisu bili u kontaktu sa zaposlenošću. Nadalje, sama definicija zapošljivosti navodi se kao „vjerojatnost koju neka osoba ima da pronađe novo zaposlenje na internom (unutar organizacije) ili otvorenom tržištu rada“ (Maslić Seršić i Tomas, 2014:99), odnosno skup znanja, vještina i sposobnosti koje su potrebne za dobijanje i zadržavanje posla, pronalaženje drugog u slučaju otkaza te ulazak na tržište rada u raznim razdobljima radnog života (International Labour Organization, 2016). Kako bi mogli steći taj skup znanja od iznimne je važnosti da se ono stekne u školi – ustanovi koja priprema mlade na suočavanje sa svim vrstama izazova stvarnog svijeta kako bi mogli postati neovisni i odgovorni sami za sebe. Škola priprema učenike ne samo na aktualne probleme i izazove već ih utemeljivanjem znanja i vještina priprema i na buduće probleme i zahtjeve koje, zahvaljujući znanju stečenom, mladi ljudi mogu čak i sami predvidjeti. Većina učenika srednjih škola u školskoj godini 2023./2024. upisalo se u strukovne srednje škole čak njih 75,46%, od kojih je 41,15% upisalo četverogodišnje strukovne smjerove a 14,74% upisalo je trogodišnje strukovne smjerove (Odluka o upisu učenika u 1. razred srednje škole u školskoj godini 2023./2024., 2023). Perin (2013) navodi kako je „sustav strukovnog obrazovanja ključan u stvaranju i akumuliranju ljudskog kapitala kao preduvjeta ekonomskog razvoja i rasta, kvalitetnijeg zapošljavanja i socijalnih ciljeva“ (Perin, 2013:148).

Zakon o strukovnom obrazovanju (NN 69/2022) definira strukovno obrazovanje kao „djelatnost kojoj se omogućava razvoj i stjecanje kompetencija potrebnih za dobivanje strukovnih kvalifikacija“ (Zakon o strukovnom obrazovanju NN 69/2022, 2022). Strukovno obrazovanje također se definira kao proces kojeg provode ustanove zadužene za strukovno obrazovanje gdje se stječu kompetencije te su rezultati tog procesa vrednovani i potvrđeni od strane škole. Formalno strukovno obrazovanje definira se kao „djelatnost ovlaštene ustanove koja se izvodi prema odobrenim programima s ciljem stjecanja i unapređenja znanja, vještina i kompetencija u užem smislu za osobne, društvene i profesionalne potrebe, a o čemu se izdaje javna isprava“ (Zakon o strukovnom obrazovanju NN 69/2022, 2022). Smjerovi strukovnih srednjih škola traju tri ili četiri godine, a nakon završetka učenici mogu odmah stupiti u radni odnos te postaju zaposlene odrasle osobe. Tržište rada tada postaje njihov izvor poslova a ono se opisuje kao „područje unutar kojeg poslodavci regrutiraju radnike i radnici se zapošljavaju te gdje je informacija o kandidatima i slobodnim radnim mjestima široko dostupna“ (Crnković-Pozaić i sur. (1994) prema Perin, 2013:151).

Odnoseći se na rečeno, ovaj rad fokusirat će se na realizaciju poduzetništva u srednjim strukovnim školama na području Međimurske županije. Nastojat će se istražiti na koje načine se poduzetništvo implementiralo u nastavni plan i program nastavnika stručne i opće-obrazovne skupine predmeta te na koji način se ono provodi kao međupredmetna tema. Također, gledat će se stvarno stanje u kojem se poduzetništvo nalazi u trenutku istraživanja umjesto želja i prijedloga kakvo bi ono moglo biti. Odabrane su srednje strukovne škole upravo zbog tog razloga što učenici tih škola najprije stupaju na tržište rada, imaju svoju struku s kojom mogu početi raditi odmah ili čak mogu otvoriti vlastiti obrt te biti samozaposleni. Upravo su oni ti koji najviše koriste poduzetništvo u odgojno-obrazovnom sustavu i koje im olakšava cijeli postupak zapošljavanja.

2. Teorijsko-konceptualno određenje koncepta poduzetništvo

Poduzetništvo je širok pojam koji je teško definirati samo jednom definicijom ali kako bi se najbolje razumjelo može se reći da je ono „proces stvaranja vrijednosti kombinacijom resursa u svrhu iskorištavanja prilika uz razumno preuzimanje rizika“ (Tkalec, 2011:38). Mnogi autori definiraju poduzetništvo vlastitim definicijama koje naglašavaju neku od posebnosti poduzetništva, ali zbog samog širokog spektra pojma nemoguće je odabrati samo jednu definiciju. Osim toga, poduzetništvo ne mora nužno biti povezano s gospodarskom aktivnošću. Osobe mogu biti kreativne, inovativne, sklone riziku, samostalne i odgovorne, odnosno posjedovati poduzetničke kompetencije bez da se bave nekom gospodarskom aktivnošću. No ipak, poduzetništvo se često u tom smjeru povezuje te tako i Nacionalni okvirni kurikulum nalaže da poduzetnička kompetencija „uključuje razvoj učenika kao poduzetnih, kreativnih i samostalnih osoba spremnih na prihvaćanje promjena i preuzimanje rizika, kao pojedinaca s razvijenim socijalnim i komunikacijskim sposobnostima i temeljnim znanjima iz područja gospodarstva i vođenja poslova, te područja obrta“ (Nacionalni okvirni kurikulum, 2011:45).

Riječ poduzetništvo potječe od francuske riječi „entreprendre“ koja se prevodi kao osoba koja preuzima rizik nečeg novog na sebe (Kružić, 2007:169). Sukladno tome, poduzetništvom se smatra svako djelovanje za poboljšanje prijašnjeg preko kreativnosti i inovativnosti pojedinca. Prvi autor koji se javlja je John Stuart Mill koji je uveo pojam poduzetnika u Engleskoj te navodi kako je najvažnija stavka prepoznavanja između menadžera i poduzetnika upravo u preuzimanju rizika (Mondal, Jimenez, 2015). Naime, poduzetnik se tom kvalitetom razlikuje od menadžera jer on sam započinje pothvat pretvaranja vlastite ideje u stvaran proizvod dok menadžer upravlja proizvodom i tvrtkom nakon što je već stvorena. Britanski ekonomist Adam Smith smatra kako se poduzetnička aktivnost ostvaruje upravo marljivošću i štedljivošću, poslovnim inovacijama i poslovnim nagađanjima (Tkalec, 2011). S druge strane Frank Hyneman Knight smatra kako je poduzetnik osoba koja preuzima rizik, a kao nagradu za to dobija nagradu u vidu profita koji također služi i kao nagrada za neizvjesnost (Knight, 1921). Sama riječ poduzetnik dolazi od riječi 'poduzeti' što bi označavalo trenutak kretanja u akciju umjesto čekanja da netko drugi preuzme odgovornost i stvori nešto. „Poduzetništvo je proces prepoznavanja prilike, prikupljanje sredstava za njenu realizaciju, stvaranje i raspodjela novostvorene vrijednosti. U

tom procesu poduzetnik je osoba koja preuzima rizik u novcu, vremenu i ugledu“ (Bobera, Hunjet, Kozina, 2015:14).

Svaki poduzetnik mora posjedovati set kompetencija kojima se služi kako bi na najbolji način upotrijebio ono što je potrebno za postizanje njegovih ciljeva. Kao prva takva kompetencijska sastavnica navodi se inovativnost (Škrtić, 2006:69). Inovativnost je najzapaženija odlika poduzetnika a ona mu omogućava da proizvodi ideje, ocjenjuje ih i evaluira te odbacuje one za koje smatra da nisu dovoljno poduzetne. Također, inovativna osoba ima vlastita pravila, sebe doživljava na drugačiji način, ne priznaje autoritete, stvara originalne zamisli, analizira i objašnjava, samostalna je, znatiželjna i uporna (Žanić, 1998:18). Druga osobina je preuzimanje rizika što znači da se poduzetnik unatoč izračunatom riziku svejedno zauzima za svoje ideje i riskira neuspjeh kako bi ostvario svoje zamisli. U svijetu poduzetništva prema Buble (2006) postoje četiri rizika koje poduzetnik preuzima kao što su „financijski rizik, rizik karijere, obiteljski rizik i fizički rizik“ (Buble, 2006:48). Financijskim rizikom smatra se ulog financijskih sredstava u svoj poduzetnički pothvat zbog nepredvidivosti mogućih problema i gubitak uloženog kapitala. Pod karijernim rizikom smatraju se poteškoće koje nadolaze ako ili kada poduzetnik doživi neuspjeh te nije spreman naći drugo zaposlenje. Obiteljski rizik najviše utječe obitelj poduzetnika te emocionalni stres koji može utjecati na njezine članove usred propasti poduzeća. Fizički rizik odnosi se na pojedinca odnosno sam fizički i psihički slom koji se može dogoditi kada dođe do neuspjeha poslovanja (Buble, 2006). Nadalje, poduzetnik mora biti samouvjeren kako bi mogao ustrajati u svojem naumu i voditi se i dalje prema ostvarenju zamišljenih ili željenih ciljeva. Ova osobina vrlo je bitna jer se poduzetnici ne bi smjeli pokolebati kada im okolina zadaje probleme glede njihovih zamisli već ustrajati i vjerovati u svoje izgleda koji im mogu stvoriti i nove prilike ili tržišta. Samouvjerenost je upravo ta osobina koja može prevagnuti kada je u pitanju provedba neke ideje. Upornost, odnosno uporan rad, također je vrlo važna u ulozi poduzetnika jer je nužna za samu provedbu od ideje do stvarnosti. Kada ne bi bilo upornosti, mnogi poduzetnici odustali bi od svojih ideja te se neke od stvarno dobrih i kreativnih zamisli ne bi ostvarile te bi vjerojatno društvo i zajednica zbog toga ispaštale. Sljedeće što je bitno za poduzetništvo je postavljanje ciljeva, što je već spomenuto nekoliko puta. Bez zacrtanog puta ili cilja, gubi se fokusiranost i izvedbu same ideje jer se ne zna konačan rezultat ili što bi ta ideja trebala predstavljati. Na kraju, poduzetnik bi trebao znati preuzeti odgovornost. Kada neka ideja ili zamisao uspije i doživi prihvaćenost od društva, poduzetnik bi trebao znati

preuzeti zasluge ali također kada neka ideja doživi neuspjeh poduzetnik treba preuzeti krivnju.

Poduzetništvo je ključan element gospodarstva jedne države i kao takvo bitno je za povećanje konkurentnosti društva kako bi ono moglo rasti i stvarati nova radna mjesta za svoje stanovnike te im na taj način povećati životni standard. Sama važnost poduzetništva očituje se u ekonomskim, tehnološkim, socijalnim i društvenim čimbenicima društva koji utječu na njega a u to se mogu ubrajati i „stopa zaposlenosti, razvoj, stabilnost društva i stupanj obrazovanja tog društva“ (Kutnjak, 2010:80). Osim toga, „razvojem poduzetništva jača ukupna snaga gospodarstva, čime se postiže materijalna neovisnost, a samim time i egzistencijalnost građana. Stoga poduzetništvo treba biti ukomponirano u gospodarski i cjelokupni društveni sustav da bi se osigurala njegova učinkovita funkcionalnost i razvoj, kao pretpostavke razvoja gospodarstva i društvenog blagostanja“ (Kutnjak, 2010:80). Prema Kružiću (2007) poduzetništvo se može promatrati u širem i u užem smislu. U širem smislu ono se odnosi na kombiniranje proizvodnih čimbenika, uvećanje potencijala, kreativni proces, otvaranje vlastitog biznisa, razvoj malih poduzeća, unošenje kreativnih promjena, preuzimanje rizika, te uporaba novih mogućnosti. Drugim riječima, poduzetništvo u širem smislu odnosi se na gospodarsku djelatnost (Kružić, 2007:173). U užem smislu poduzetništvom se smatra kombiniranje resursa, iskorištavanje prilika i preuzimanje rizika kako bi se ostvario profit.

Poduzetništvo je ključna komponenta za ubrzan ekonomski rast države te je se treba njegovati kako bi postigla svoj pun potencijal i uspjela u onome za što je namijenjena. Neupitno je da poduzetnici i njihova poduzeća samim svojim radom pospješuju razvoj države i njezine ekonomije. To se najbolje očituje u njihovom razvijanju i implementiranju nove tehnologije, generiranju novih proizvoda i usluga, pridonosenju edukacijskim procesima i porastu općeg blagostanja društva (Kružić, 2007:178). Stoga je vrlo bitno njegovati poduzetništvo i poticati poduzetnike na stvaranje jer su oni ključni u razvoju ekonomskog rasta i razvoja svoje države.

2.1. Poduzetništvo u svijetu

Europska unija zauzela je stav u kojem je jako važno naglašavati važnost razvoja poduzetničke kulture tako što se usvaja prikladni svjetonazor odnosno poduzetnički um, poduzetničke vještine i svjesnost za karijerne prilike. Mnogi slični koraci poduzimaju se diljem svijeta, a pogotovo u SAD-u gdje je postojeći stav prema poduzetništvu već sad dobar, no veliki pothvati se svejedno poduzimaju kako bi država razvila bolji poduzetnički duh. U mnogim područjima SAD-a koriste se poduzetnički pokrivena poboljšanja u obrazovnom sustavu kako bi se osigurala vješta, poduzetnička radna snaga te kako bi se promovirala inovativnost (Seikkula-Leino, 2011). U Kini, poduzetništvo u obrazovanju je poprimilo rastuću pažnju od strane vlade na različitim razinama. Centralna vlada donijela je stratešku odluku za razvojem nacije na bazi inovativnosti do 2020. godine sljedećim procesom: integriranjem poduzetništva u obrazovanje kako bi se razvio poduzetnički duh, izvođenjem više aktivnih istraživanja o poduzetništvu u obrazovanju, razvijanjem inovativnih, multifunkcionalnih platformi za poduzetništvo poboljšanjem poduzetništva u obrazovanju. (Seikkula-Leino, 2011). Finska je još jedna od država koja je odlučila uvesti poduzetništvo u svoje obrazovanje te na taj način poboljšati i ubrzati rast zemlje. Cijeli taj proces poduprti je od strane finske vlade čije je Ministarstvo obrazovanje donijelo strategije za poduzetništvo 2004. godine i 2009. godine, te je finski Nacionalni odbor za obrazovanje predstavio Nacionalni okvirni kurikulum za bazično obrazovanje koji sadrži elemente poduzetništva u obrazovanju (Seikkula-Leino, 2011).

U počecima Europske unije cilj je oduvijek bio mogućnost konkuriranja rastućim gospodarstvima svijeta. To je moguće postići ako se države i vlade unutar Unije znaju nositi s izazovima koje donose nove tehnologije te brzina rasta i razvoja ekonomije. Kako bi se mogao stvoriti veći napredak i nova radna mjesta iznimno je bitno uspješno riješiti te prvobitne izazove te se nastoji ići „u pravcu stvaranje uvjeta koji omogućuju poduzećima i ostalim poslovnim subjektima Europske unije da budu konkurentni pod istim uvjetima s ostatkom svijeta“ (Kutnjak, 2010:81). Poslovna politika Europske unije tako obuhvaća cijelu poslovnu zajednicu i njeno okruženje a kako bi ju dalje promovirala, unaprjeđivala i gradila Unija je donijela nekoliko strateških dokumenata za njeno poboljšanje kao što je Lisabonska strategija, Europska povelja o malim i srednjim poduzećima i Akcijski plan za poduzetništvo. „Poduzetnička politika Europske unije obraća se poduzetnicima bez obzira na veličinu, pravni oblik ili sektor, a ima za cilj: a) poticati osnivanje novih poduzeća; b) poticati razvojne

i inovacijske sposobnosti poduzeća kroz stvaranje dinamičnog poduzetničkog okruženja i c) osigurati poduzećima mogućnost pristupa na tržišta članica Europske unije, a po mogućnosti i na druga tržišta“ (Kutnjak, 2010:81). Poduzetnici na području Europske unije mogu iskoristiti prednosti unutarnjeg tržišta kojeg ona pruža te kako bi se mogli suprotstaviti izazovu snažnije konkurencije treba ih se poticati na inovacije i internacionalizaciju. Upravo taj pritisak konkurencije tjera poduzeća na poboljšavanje vlastite proizvodnje, na iskorištavanje naučenih znanja i na inovativnost kako bi ostali konkurentni i u toku sa svojim suparnicima. Poduzetnici stoga trebaju „imati pristup znanju, relevantnim kontaktima, izobrazbi i vrhunskim uslugama potpore“ (Kutnjak, 2010:84).

Što se tiče poduzetništva u obrazovanju i učenja za poduzetništvo osobito je važan, osim navedenih dokumenata, Europski referentni okvir ključnih kompetencija za cjeloživotno učenje, kojeg je donijela Europska unija, gdje je poduzetništvo definirano kao sklonost unošenju „promjena i sposobnost prihvaćanja, podržavanja i prilagođavanja inovacija vanjskim čimbenicima“ (Europska komisija, Uprava za obrazovanje i kulturu, 2004:8). Okvir ističe 8 ključnih kompetencija za cjeloživotno učenje a jedna od njih je i smisao za inicijativu i poduzetništvo koja je opisana kao „sposobnost pojedinca da pretvori ideje u djela“ (Europska komisija, Uprava za obrazovanje i kulturu, 2004:8), a poduzetništvo se može opisati i kao proces koji „obuhvaća kreativnost, inovaciju, preuzimanje rizika i sposobnost svrsishodnog planiranja i vođenja projekata“ (Kraljić, 2012:238). Uz Europski referentni okvir ključnih kompetencija za cjeloživotno učenje još je bitno spomenuti i Europsku povelju o malim i srednjim poduzećima (European charter for small enterprises). Tim dokumentom Europska unija potvrđuje važnost malih i srednjih poduzeća jer su ona odgovorna za otvaranje novih radnih mjesta, za inovativnost, ekonomsku dinamiku i socijalnu uključenost. Ovom poveljom Europska unija poziva svoje članice na davanje potpore malom i srednjem poduzetništvu u deset područja a prvo područje na toj listi je upravo obrazovanje i učenje u segmentu poduzetništva (Kraljić, 2012).

Nastavno na tu povelju Europska komisija zajedno s norveškom vladom organizirala je konferenciju u Oslu 2006. godine s nazivom Poduzetničko obrazovanje u Europi: poticanje poduzetničkog razmišljanja kroz učenje i obrazovanje. Nakon uspješne konferencije Europska komisija objavila je i Oslo Agendu – odnosno strateške „preporuke za razvoj politika i strategija učenja za poduzetništvo, kao i razvoj kurikuluma, organiziranje obuke za nastavnike, uvođenje poduzetništva u sve razine formalnog obrazovanja (osnovne i srednje

škole, fakulteti), suradnju s gospodarstvom i promociju učenja za poduzetništvo“ (Kraljić, 2012:238).

2.2. Poduzetništvo u Hrvatskoj

Poduzetnici u Republici Hrvatskoj imaju znatno više prepreka u pokušaju osnivanja vlastitog poduzeća te je puno zahtjevnije pristupiti poduzetničkom djelovanju nego u Europskoj uniji. Ne samo da im problem predstavljaju administrativni propisi i financijski troškovi, već je za tu problematiku krivo nedovoljno obrazovanje i usavršavanje radi kojih se poduzetnički pothvati odgađaju. Nadalje, odgovarajuće porezne mjere uvelike bi pridonijele razvoju, rastu i preživljavanju tvrtki koje do sad nisu stupile na snagu (Kraljić, 2012). Upravo radi tih razloga stvorila se i veća potreba za učenjem za poduzetništvo te se vladina politika okrenula politici poticanja poduzetništva. Kako bi uspjela u svom naumu vlada je prvo osnovala poduzetničke centre, a većina njih prerasla je i u razvojne agencije. Uz to, osnovali su se i poduzetnički inkubatori i tehnološki parkovi koji su najodgovorniji za spajanje poduzetnika i projekata za poticanje poduzetništva (Kraljić, 2012). Kada se Hrvatska učlanila u Europsku uniju 2013. godine, potreba učenja za poduzetništvo se povećala zbog toga što malim i srednjim poduzećima, koja čine većinu, nedostaju financijska sredstva koja velike tvrtke imaju za samostalno obrazovanje zaposlenika i za vlastito obrazovanje. Kako bi naši poduzetnici bili jednaki na tržištu i bili konkurentni Europskim poduzetnicima moraju uložiti više napora, naoštrovati vještine, jačati kompetencije te dodatno učiti i obrazovati se. Nakon prepoznavanja učenja za poduzetništvo kao prioritet, ministarstvo je osnovalo projekt Obrazovanje za poduzetništvo 2000. godine, kojim se želi uvesti poduzetništvo u sve razine odgoja i obrazovanja te tako „kroz dječji tjedan poduzetništva potiče se obrazovanje za poduzetništvo u dječjim vrtićima, osnovnim i srednjim školama. Potiče se i sufinancira rad učeničkih zadruga u osnovnim školama i učeničkih poduzeća u srednjim školama. Poduzetničko obrazovanje na visokoobrazovnim institucijama potiče se sufinanciranjem poslijediplomskih studija za poduzetništvo i studentskih poduzetničkih inkubatora“ (Kraljić, 2012:239). Osim formalnog obrazovanja, učenje za poduzetništvo ostvaruje se i u obliku neformalnog obrazovanja čiji organizatori su i Hrvatska gospodarska komora, Hrvatska obrtnička komora, Hrvatska udruga poslodavaca i slična udruženja. One imaju bazu i osiguravaju dostupnost podataka o izvođačima i polaznicima neformalnog obrazovanja (Kraljić, 2012).

2010. godine vlada Republike Hrvatske prihvaća Strategiju učenja za poduzetništvo 2010.-2014. koja je napravljena u skladu s Oslo Agendom, prethodno spomenutom u radu, i Akcijski plan kako bi mogla „upoznati širu javnost s učenjem za poduzetništvo te uvesti poduzetništvo u sve razine i sustave formalnog, neformalnog i informalnog obrazovanja i učenja“ (Kraljić, 2012:239). Strategijom se željelo zaživjeti poduzetništvo i sustavno pristupiti razvoju niza osobina ličnosti potrebnih za poduzetno razmišljanje i djelovanje – stvaralaštvo, samostalnost, kritičnost, inovativnost, preuzimanje rizika, organizacija, upravljanje, suradnja i niz drugih. Kako nalaže sama Strategija „srednje strukovno obrazovanje je nezamislivo bez usvajanja znanja, stjecanja vještina i razvoj sposobnosti, te razvoja kvaliteta ličnosti potrebnih za poduzetnička ostvarenja“ (Strategija učenja za poduzetništvo, 2010).

Istraživanje provedeno u 2018. godini od strane autora Knežević i Žiljak (2018) pokazalo je kako zapravo tvrdnje koje govore kako Republika Hrvatska značajno zaostaje za zemljama svijeta što se tiče poduzetništva nisu točne. Naime, istraživanje je uspoređivalo Hrvatsku i nekoliko odabranih zemalja svijeta kako bi se doznalo ako je i u koliko mjeri Republika Hrvatska doista u zaostatku. Podaci su pokazali kako „Republika Hrvatska ima najveći porast broja osnovanih poduzeća u 2017. godini u odnosu na 2007. među svim promatranima zemljama, po čemu Republika Hrvatska prednjači. Međutim, prema pokazateljima broja zatvorenih poduzeća i broja stečaja poduzeća, Republika Hrvatska je značajno lošija od svih promatranih zemalja, odnosno, ima najveći porast broja zatvorenih poduzeća i broja stečaja poduzeća u 2017. godini u odnosu na 2007. godinu od svih promatranih zemalja“ (Knežević i Žiljak, 2018:187).

Nakon svih iznijetih podataka i činjenica vidi se kako je za bolji razvoj i rast poduzetništva, a samim time i gospodarstva, u Republici Hrvatskoj potrebno uvesti poduzetništvo u sve razine formalnog obrazovanja. Naime, kako bi mogli početi osnivati vlastita poduzeća i postati mali ili srednji poduzetnici, učenici bi već u školama trebali znati razviti potrebne kompetencije i vještine kako ne bi bili u zaostatku jednom kada stupe u poslovni svijet. Poduzetništvo unutar obrazovnog sustava ne fokusira se samo na poslovni dio već vještine koje ono poučava mogu se iskoristiti u bilo kojem segmentu života.

3. Odgoj i obrazovanje za poduzetništvo

Kako bi mogli razumjeti poduzetništvo u odgojno-obrazovnom sustavu odnosno poduzetničko obrazovanje važno je imati valjano razumijevanje same riječi 'poduzetništvo'. Današnje poduzetništvo ima karakteristike individualnog ponašanja koje je orijentirano prema sebi, a manifestira se u stvaranju, vođenju i posjedovanju malog ili srednjeg poduzeća. „Poduzetništvo zavisi o određenim prilikama, procesima istraživanja, evaluacije, i iskorištavanja tih prilika te također o načinu razmišljanja pojedinca koji istražuju, evaluiraju i iskorištavaju te iste prilike“ (Seikkula-Leino, 2011:71). Poduzetništvo u obrazovnom kontekstu ne odnosi se samo na osobe koje preuzimaju rizik kako bi započeli svoje vlastito poduzeće već se ono odnosi i kreativnost i inovativnost svakog pojedinca koje kroz poduzetničke kompetencije mogu najbolje doći do izraza. Poduzetničko obrazovanje ne uči samo vještine potrebne za uspješno poslovanje već se te vještine mogu primijeniti u više aspekata odraslog života te uče pojedince kako sagledati probleme sa više perspektiva, kako doći do uspjeha na dobrobit svih uključenih ali također i na koji način se nositi s neuspjehom. Odgoj i obrazovanje za poduzetništvo je odgojno-obrazovna koncepcija koja afirmira vrijednost poduzetništva, razvoj poduzetnosti i poduzetničke kompetencije kod učenika u perspektivne ideje ove vrste kompetencije za cjeloživotno učenje. On se zasniva na ideji da se poduzetništvo može poučavati na svim razinama formalnog odgoja i obrazovanja, da se može implementirati i u vrtiće, osnovne škole, srednje škole pa i visoka učilišta. Osim toga, on pomaže u razvijanju „širokog spektra odlika osobnosti i profesionalnih kvaliteta povezanih s poduzetništvom i poduzetničkim načinom mišljenja i djelovanja“ (Luketić, 2021:257).

Kod mlađih učenika naglasak mora biti više na općim ciljevima i procesu učenja a manje na samom poduzetničkom dijelu, jer je za njih to ipak još uvijek malo prekomplicirano za shvatiti. Njih se uči kako preuzeti odgovornost za sebe i svoje učenje, kako mogu probati ostvariti svoje ciljeve, kako biti kreativni, kako otkriti razne prilike, te i generalno kako se uspješno snaći u kompliciranom društvu. U srednjoškolskom obrazovanju poduzetništvo se može poučavati i kao zasebni predmet koji može biti izborni ili obavezni predmet unutar općeg ili strukovnog kurikulumu. Cilj poduzetničkog obrazovanja je ohrabriti učenike za zauzimanje aktivne uloge na tržištu rada i razmotriti mogućnost poduzetništva kao odabir karijere. Takav način obrazovanja razvija ponašanje, vještine, i atribute koji pomažu pojedincima i organizacijama stvoriti inovativne prakse i snalaženje u skladu s promjenama. Učenici uče kako se nositi s višom razinom nesigurnosti i kompleksnosti kao način na koji

postizu vlastito zadovoljstvo i organiziranu učinkovitost. „Cilj obrazovanja općenito pa tako i poduzetničkog obrazovanja je ohrabrivanje ljudi na lateralno razmišljanje i gledanje na stvari na novi način, odnosno održavanje cijelo vrijeme otvorenog i radoznalog uma“ (Kirby, 2004 prema Oberman Peterka i sur. 2016:24). Poduzetničko obrazovanje je proces kojim se takva ponašanja vježbaju i podupiru, ono sadržava elemente učenja *za* postignućem nekih zadataka te uključuje učenje *kroz* specifičnu pedagogiju; zahtjeva specifične vještine razmišljanja u učenju *o* specifičnoj temi (Seikkula-Leino, 2011). „Obrazovanje *o* poduzetništvu naglašava bavljenje poduzetništvom kao znanstvenom disciplinom, obrazovanje *za* poduzetništvo naglašava pripremu pojedinca za poduzetnički život, a obrazovanje *kroz* poduzetništvo ukazuje na to da se poduzetništvo može naučiti ili poučavati kroz druge predmete, kao temeljna kompetencija“ (Oberman Peterka i sur. 2016:24).

Poduzetničko obrazovanje ima tri najvažnije komponente: poduzetništvo orijentirano prema sebi, unutarnje poduzetništvo i vanjsko poduzetništvo (Kyrö (1997) prema Seikkula-Leino, 2011:71). Poduzetništvo orijentirano prema sebi odnosi se na pojedinčevo ponašanje prema sebi – to je baza za razvijanje unutarnjeg i vanjskog poduzetništva. Unutarnje poduzetništvo bavi se sa poduzetničkim ponašanjem, a vanjsko poduzetništvo odnosi se na poslovanje. Iako su unutarnje poduzetništvo i poduzetništvo orijentirano prema sebi slični pojmovi oni se razlikuju u tome što unutarnje poduzetništvo sadrži kolektivni smisao koji se može razviti u organizacijama. Ako neka organizacija posjeduje unutarnje poduzetništvo to označava da shvaća svoje prilike, koristi ih i demonstrira povjerenje u sebe, a poduzetništvo orijentirano prema sebi odnosi se na razvoj pojedinca (Seikkula-Leino, 2011). Unutar školskog konteksta unutarnje poduzetništvo ostvaruje se putem poticanja poduzetničkih kompetencija učenika, nastavnika, stručnih suradnika i ravnatelja, dok se vanjsko poduzetništvo ostvaruje kroz suradnju škole i lokalne zajednice i razvoj poduzetne škole (Luketić, 2021).

Poduzetničko obrazovanje zahtjeva i promjenu u pedagogiji. U tradicionalnim učionicama, svaki aspekt poučavanja fokusira se na pojedini segment kurikuluma, a svaka situacija poučavanja kontrolirana je na takav način da se učenici ne osjećaju nesigurnim tokom učenja. Poduzetničke vještine se mijenjaju te se tako „vještine u idejnoj fazi razlikuju od onih koje su potrebne u fazi rasta poduzeća ili razvijanja projekta, stoga se poduzetništvo ne može učinkovito poučavati putem tradicionalnih pedagoških metoda“ (Hoffmann i sur. (2012) prema Europska komisija/EACEA/Eurydice, 2016:71). Na temelju toga nastala je i pedagogija poduzetništva. „Prvenstveni cilj pedagogije poduzetništva bio bi istraživanje i

implementacija didaktičko-metodičkih modela u odgojno-obrazovne procese sa svrhom postizanja odgojno-obrazovnih ishoda“ (Tkalec, 2012:23). To označava da se pedagogija poduzetništva fokusira na učeničku aktivnost kod učenja. Odnosno, da su situacije u poučavanju fleksibilne, interaktivne, te se baziraju na multidimenzionalnom razvoju znanja. Pedagogija poduzetništva bavi se „kulturom, stanjem mišljenja i ponašanja u društvu, institucijama, organizacijama i korporacijama“ (Vican, 2012:64). U takvom načinu poučavanja potrebne su razne aktivnosti koje ohrabruju učeničko interaktivno učenje i refleksiju, a one su: kooperativno učenje, učenje bazirano na problemu, grupni i rad u paru, rad na projektima, timski rad, učenje radom, pedagoška drama, i dnevници učenja (Seikkula-Leino, 2011.). Na takav način znanje se gradi zajedno a pogreške se smatraju dijelom procesa učenja. Stoga, može se reći da je poduzetničko obrazovanje bazirano na socijalnom konstruktivizmu – zajednica za učenje ima veliku ulogu u tim procesima, a iskustvo je vrlo bitno u učenju. Tkalec (2012) također podržava taj način poučavanja te dodaje da se uz aktivne metode učenja i poučavanja može razmisliti i o „alternativnim oblicima učenja i poučavanja (sugestopediji /superučanju), neurolingvističkom programiranju (NLP) i edukinetici“ (Tkalec, 2012:23).

Prema Europskoj komisiji Eurydice (2016) poduzetničko obrazovanje se u škole na Europskom području može implementirati na tri načina: „kao međupredmetna tema (koja podrazumijeva izražavanje ciljeva poduzetničkog obrazovanja kroz transverzalne i horizontalne ciljeve) različitih predmeta, kao obvezan zaseban predmet ili kao dio obveznih predmeta, te kao izborni predmet ili dio izbornih predmeta“ (Europska komisija/EACEA/Eurydice, 2016:65). Osim ovih tri načina mogu se koristiti i sva tri pristupa unutar jedne države. Na temelju njihovog istraživanja, poduzetničko obrazovanje u srednjim strukovnim školama poučava se kao međupredmetna tema u 20 država/regija, kao obvezan predmet u 18 država/regija, kao izborni predmet ili integrirana tema u izbornim predmetima u 23 država/regija, a u 10 država kombiniraju se sva tri pristupa.

Ako se fokusiramo na poduzetničko obrazovanje na visokim učilištima, onda se vidi kako su sami studenti sve više zainteresirani za poduzetničko obrazovanje umjesto tradicionalnog obrazovanja koje se do sada primjenjivalo. Uzrok tome je što poduzetničko obrazovanje stavlja naglasak na maštu, kreativnost, preuzimanje rizika u poslovnom svijetu, dok s druge strane tradicionalne poslovne škole previše naglašavaju kvantitativne i korporativne tehnike koje izbacuju kreativne vještine. Tradicionalni programi poslovnih škola naglašavaju važnost velikih, već uspostavljenih, korporacija a zanemaruju mala i start-up poduzeća. Poduzetničko

obrazovanje sada je prepoznato kao važna obrazovna inovacija koja pruža poticaj na učenje radi učenja. Interes za poduzetništvo kao područje istraživanja i poučavanja potaknut je sve većom potražnjom za poduzetničkim predavanjima od strane studenata. Učitelji poduzetništva u obrazovnom sustavu bili su ispitani za pokušavanje poučavanja nečega što je do maloprije bilo smatrano nemogućim za poučavanje. Godinama se smatralo konvencionalnim znanjem činjenica da su neki ljudi jednostavno rođeni poduzetnici i da će oni uspjeti u svome naumu sa ili bez obrazovanja, dok se s druge strane smatralo kako nikakva razina obrazovanja neće pomoći onima kojima nedostaje 'poduzetnički duh'. No, nasreću, ovakav način razmišljanja sve je manji pa se tako mladi upisuju u poslovne škole kako bi mogli učiti o poduzetništvu, a sve više je prihvaćena činjenica da se elementi poduzetništva mogu poučavati i učiti (Jones & English, 2004).

3.1. Kurikulum poduzetničkog obrazovanja

Poduzetničko obrazovanje u širem smislu označava vještine koje se mogu naučiti i karakteristike koje može izazvati u pojedincima koje će im pomoći razviti nove i inovativne planove. „Širi koncept obrazovanja za poduzetništvo u funkciji je razvijanja poduzetničkih sklonosti, vještina i sposobnosti što uključuje i razvoj ciljanih osobnih kvaliteta, poput stvaralaštva i duha inicijative, te usvajanja osnovnih ekonomskih koncepata“ (Tafra, 2011:18). Ono se fokusira na stručnost koja se koristi kako bi se zamislila i komercijalizirala poslovna prilika. Vještine koje se poučavaju u tradicionalnim programima poslovnih škola također su potrebne poduzetnicima ali taj kurikulum generalno se odnosi na važne funkcije vođenja poduzeća ali ne i na same elemente potrebne za stvaranje poduzeća. Prema Jones & English (2004) postoje tri grupe u kojima se nalaze komponente kurikuluma poduzetničkog obrazovanja: prepoznavanje prilika, razvrstavanje i obaveza prema resursima, te stvaranje i vođenje poslovne organizacije. Prepoznavanje prilika uključuje identifikaciju neispunjenih potreba tržišta i kreaciju novih ideja za proizvode i usluge koji ispunjavaju te potrebe. Ono zahtjeva promatranje tržišta, uvid u potrebe potrošača, te inovaciju i izumljivanje. Razvrstavanje resursa uključuje voljnost za preuzimanjem rizika te također i vještine u osiguravanju vanjskih investicija. Vođenje poslovne organizacije zahtjeva dostavu proizvoda i usluga što uključuje financijske, marketinške i upravljajuće vještine (Jones & English, 2004). Autorica Roach (1999) koja je sveučilišna profesorica na Sjevernodžordžijskom Tehnološkom Institutu navodi sljedeće ciljeve njenog tečaja poduzetništva: 1) znanje o

karakteristikama poduzetnika; 2) sposobnost prepoznavanja poslovnih prilika; 3) temeljne vještine i znanja za stvaranje efektivnog izvedbenog plana za poslovni pothvat; 4) sposobnost identificiranja raznih poslovnih ulaznih strategija dostupnih poduzetnicima; 5) shvaćanje potrebnih vještina i dostupnih sredstava za prikupljanje tržišnih informacija koje su potrebne za evaluiranje izvedbe novog poslovnog koncepta (Roach, 1999 prema Jones i English, 2004).

Prema Nacionalnom okvirnom kurikulumu (2011) poduzetništvo je kvalificirano kao međupredmetna tema koja ima tri domene djelovanja a one su: misli poduzetnički, djeluj poduzetnički te ekonomska i financijska pismenost. Prva domena, misli poduzetnički odnosi se na stvaranje uvjeta za razvoj kompetencija kod učenika kao što su samosvjesnost, vjera u sebe, usmjerenost, proaktivnost, te se odnosi i na kreativnost, istraživanje, te pristup problemu. Sastavnice ove domene su: „prepoznavanje, definiranje i rješavanje problema i primjenu inovativnih i/ili kreativnih rješenja, snalaženje u rizičnim i neizvjesnim situacijama, odgovornosti u zajednici i okolišu / za zajednicu i okoliš te promišljanje na etičan i sustavan način“ (Kurikulum međupredmetne teme poduzetništvo za osnovne i srednje škole, 2019:8). Druga domena, djeluj poduzetnički, odnosi si se na kreiranje poduzetničkih ideja, izlaganje proizvoda i osmišljavanje plana djelovanja. Jedan od ključnih dijelova ove domene čini i timski rad odnosno stvaranje tima te iskustveno i praktično učenje. Glavne sastavnice ove domene su: „razvoj poduzetničke ideje od koncepta do realizacije, postavljanje ciljeva i artikulaciju vlastite vizije, razvoj sposobnosti planiranja i upravljanja planiranim aktivnostima, planiranje i upravljanje karijerom“ (Kurikulum međupredmetne teme poduzetništvo za osnovne i srednje škole, 2019:9). I zadnja domena međupredmetne teme poduzetništva je ekonomska i financijska pismenost. Unutar ove domene učenici će moći učiti o raspolaganju novcem, o radu poduzeća (također i o radu državnih, gospodarskih i financijskih institucija), te kako se odgovorno odnositi prema radu i novcu. Ekonomska pismenost je kompetencija koja služi za identificiranje i vrednovanje ekonomskih konceptata koji se vežu za financijske, ekonomske i političke sustave, dok se financijska pismenost može definirati kao svijest o financijskim mogućnostima i rizicima. Sastavnice ove domene su: „osnovno razumijevanje ekonomije i njezina primjena u svakodnevnome životu, razumijevanje financijskih proizvoda, usluga i konceptata, odgovorno upravljanje novcem“ (Kurikulum međupredmetne teme poduzetništvo za osnovne i srednje škole, 2019:9).

3.2. Određenje i okvir poduzetničke kompetencije

Nacionalni okvirni kurikulum Republike Hrvatske pod poduzetničke kompetencije navodi „razvoj osobina ličnosti te znanja, vještina, sposobnosti i stavova potrebnih za djelovanje pojedinca kao uspješne poduzetne osobe“ (Nacionalni okvirni kurikulum, 45:2011). Termin poduzetničke kompetencije usko je povezan s razvojem obilježja osobnosti te vještinama i sposobnostima „koje omogućuju poduzetno djelovanje, kreiranje osobnog razvoja i realiziranje mogućnosti u promjenjivom društvenom okruženju“ (Luketić, 2011:50). Poduzetnička kompetencija povezuje se s pojmovima kao što su inicijativnost, odgovornost, preuzimanje rizika, inovativnost, kreativnost i vođenje. Ta kombinacija znanja, vještina i stavova omogućava poduzetnim osobama stvaranje i pronalaženje prilike u svojem okruženju za unošenje promjena koje su usmjerene na poboljšanje ponašanja za uspješno rješavanje zadataka, za stvaranje i za upravljanje organizacijom kojoj je cilj iskoristiti te prilike te se nositi s neizvjesnošću i složenošću okoline pune izazova (Sedlan König, 2013). Ukratko, može se reći da je poduzetnička kompetencija „sposobnost pojedinca da pretvori ideje u djela“ (Tafr, Begović i Tkalec, 2016:187). Prema Nacionalnom okvirnom kurikulumu za opće obrazovno i srednjoškolsko obrazovanje poduzetnička kompetencija također uključuje „razvoj učenika kao poduzetnih, kreativnih i samostalnih osoba spremnih na prihvaćanje promjena i preuzimanje rizika, kao pojedinaca s razvijenim socijalnim i komunikacijskim sposobnostima i temeljnim znanjima iz područja gospodarstva i vođenja poslova te područja obrta“ (Fuchs i sur., 2011:45 prema Tkalec, Quien i Posavec, 2013:175). Sam termin kompetencija rijetko je korišten u istraživanjima te ga se često zamijeni drugim pojmovima sa sličnim ili istim značenjem poput *poduzetnička namjera*, *poduzetnička orijentacija* ili *poduzetnička sklonost* što objašnjava samu teorijsko-empirijsku složenost pojma (Luketić, 2011).

Prema Sedlan König (2013) postoje tri različite kategorije poduzetničke kompetencije – kognitivna, afektivna i bihevioralna. „Kognitivna se odnosi na upravljanje razmišljanjem, uvjerenjima i očekivanjima, afektivna se odnosi na upravljanje emocijama i stavovima, a bihevioralna se odnosi na upravljanje namjerama i orijentiranost prema akciji“ (Sedlan König, 2013:59). Tako bi u kognitivnu kategoriju mogli staviti kreativnost, inovativnost i preuzimanje rizika, u afektivnu samopouzdanje, marljivost i upornost, a u bihevioralnu motiviranost, inicijativnost i vođenje tima. Stjecanje ovih kompetencija i njihovo daljnje razvijanje moguće je kroz cjeloživotno učenje. Usvajanje poduzetničke kompetencije i njeno

implementiranje potiče i razvoj ostalih profesionalnih kompetencija potrebnih za konkuriranje na tržištu rada. Poduzetnost omogućava fleksibilnost zaposlenja i aktivno kreiranje poslovne karijere (Tafra, Begović i Tkalec, 2016) što je veoma bitno za učenike srednjih strukovnih škola koji ulaze na tržište rada nakon završetka školovanja.

Nadalje, poduzetnička kompetencija prepoznata je kao jedna od međupredmetnih tema u Nacionalnom okvirnom kurikulumu, a uz nju se nalaze još i: komunikacija na materinskomu jeziku, komunikacija na stranim jezicima, matematička kompetencija i osnovne kompetencije u prirodoslovlju i tehnologiji, digitalna kompetencija, učiti kako učiti, socijalna i građanska kompetencija, kulturna svijest i izražavanje (Nacionalni okvirni kurikulum, 2011). „Kompetencije prepoznavanja problema, njihovog rješavanja i razmjena ideja predstavljaju osnovicu sadržaja programa poduzetničkog obrazovanja u okviru kojeg se ističe kreativnost, poduzetnost, inicijativa i spremnost na preuzimanje rizika“ (Tafra, Begović i Tkalec, 2016:192). Za razvoj tih kompetencija potrebne su posebne metode za izvođenje nastave u kojima se najbolje očitaju i ističu baš te sastavnice. Kako bi ih mogli razviti do punog potencijala nastavnici moraju znati odabrati metodu koja će najviše u tome pripomoći. Prema Ferk Novaković i Bogdanović (2011) jedna od najboljih metoda za razvijanje poduzetničke kompetencije je simulacija koja je oblik aktivnog učenja te naglašava timski rad. Kada koriste ovu metodu učenja učenici mogu „rješavati konkretne probleme u sigurnom okruženju, holistički pogledati na poduzetništvo, analitički razmišljati, razviti strategije u skladu s uvjetima i ciljevima, naučiti o implementaciji, razviti iskustvo, timski rad, kritičko razmišljanje, donošenje odluka i komunikacija istih u okviru tima, te preuzimanje opravdanih rizika“ (Ferk Novaković i Bogdanović, 2011:149).

3.3. Metode i načini poučavanja poduzetništva

Najpopularnije metode poučavanja za poduzetničko obrazovanje su kreiranje poslovnog plana, studija slučaja i predavanja prema istraživanju Solomon i sur. (2002.) (navedeno u Arasti i sur., 2012). Naravno, to nisu jedini načini na koji se može izvesti nastava poduzetničkog obrazovanja i sve zavisi o objektivima obrazovanja. Ako je cilj obrazovanja povećanje shvaćanja o čemu poduzetništvo zapravo govori najefikasniji način za prenošenje tog znanja je pružanje informacija kroz javne kanale kao što su mediji, seminari i predavanja. Te metode su djelotvorne u tome smislu što mogu doprijeti do više ljudi odnosno učenika u relativno kratkom vremenskom periodu. Ako je cilj obrazovanja naoružati

pojedince s poduzetničkim vještinama, koje se direktno primjenjuju na posao, onda je najbolji način pružanje obrazovanja i obuka koja omogućava pojedincima uključivanje direktno u poduzetnički proces, kao što je stručna praksa. Nadalje, ako je cilj obrazovanja priprema pojedinaca na posao poduzetnika onda je najučinkovitija metoda učenja kroz eksperimente u kojima pod kontroliranim uvjetima i okolišu učenici mogu isprobati biti poduzetnici kao što je na primjer poslovna simulacija s igrom uloga (Arasti i sur., 2012:4).

Većina autora navodi dvije kategorije kada se govori o metodama poučavanja u poduzetničkom obrazovanju, „tradicionalne metode“ kojima se smatra frontalna nastava i „inovativne metode“ koje su više bazirane na aktivnostima učenika. Ove metode još se nazivaju „pasivnim metodama“ i „aktivnim metodama“ (Arasti i sur., 2012). Aktivne metode, u usporedbi s pasivnim metodama, traže od instruktora ili nastavnika da olakša učenje svojim učenicima, odnosno da ne kontrolira njihovo učenje i upotrebljava metode koje omogućuju učenicima da sami dođu do otkrića i na taj način uče. Jedna takva aktivna metoda je i poslovna simulacija koja se u velikoj mjeri može koristiti za razvijanje poduzetničke kompetencije (Ferk Novaković i Bogdanović, 2011). Metode koje se isto koriste ali su manje zastupljene nego prethodno spomenute su: poslovna/računalna simulacija ili simulacija igre, video i snimanje, uzori ili gostujući govornici, stvaranje poslovnog plana i projekti. Još neke od aktivnih metoda koje bolje pristaju uz njegu poduzetničkih atributa su: igre i natjecanja, simulacija pravih malih poslovnih pothvata, radionice, prezentacije i studijski posjeti (Arasti i sur., 2012).

EntreComp Playbook autora Bacigalupo i sur. (2020) izvor je metoda, alata i tehnika za izvođenje poduzetničke nastave. Ovaj rad opsežno opisuje šest najbitnijih metoda kojima se poduzetništvo može implementirati u nastavu. Te metode daju smjernice nastavnicima kako bi mogli stvoriti vrijednosti važne za učenike, a temelje se na istraživanju teorije i prakse poduzetnika u stvarnom životu. Ove nadasve pedagoške metode imaju za cilj usmjeriti nastavnike na njegu poduzetničkih kompetencija uključujući ustrajnost, otpornost, samoeфикаsnost, kreativnost, timski rad i druge. Svi oni imaju za cilj poticanje iskustvenog učenja, nudeći mladima nešto na što mogu djelovati – kao što je problem ili izazov. Metode koje su navedene u EntreComp Playbook-u su ostvarenje, dizajnersko razmišljanje, metoda start-upa, projektno učenje, razigrano eksperimentiranje i učionice kao zajednice učenja (Bacigalupo i sur., 2020).

Ostvarenje se odnosi na kontroliranje budućnosti umjesto predviđanja. Kada se govori o poticanju poduzetničkog učenja, ostvarenje može biti od pomoći jer dopušta cikluse

djelovanja i razmišljanja. To onda dovodi do poboljšanja ideja i učenje u procesu. Oduvijek se smatralo i znalo da poduzetnički proces nije ravan put do jasno definiranog odredišta. Postoji mnogo prepreka, zavoja i neuspjeha na putu do uspješnog poduzeća. Zato se kroz ostvarivanje želi postići kontrola te budućnosti odnosno da postupci koje napravimo danas popločaju put do boljeg sutra (Bacigalupo i sur., 2020). Da usadimo dovoljno znanja i vještina kojima će učenici znati baratati i u nepredviđenim situacijama znati razmišljati na učinkovit način, prilagoditi se novoj situaciji i učiti u koraku s razvojem situacije. Metoda dizajnerskog razmišljanja ima za cilj riješiti sukob koji se javlja između pouzdanosti i valjanosti, iskorištavanja i istraživanja, analitičkog i intuitivnog razmišljanja. Ovaj proces najprije želi definirati problem koji se javlja, dubinski ga razumjeti, stvoriti moguće rješenje, testirati ga i analizirati rezultate (Bacigalupo i sur., 2020). Kroz ovaj proces stvaranja, testiranja i učenja početne se ideje poboljšavaju i pretvaraju u važne finalne ideje. Metoda start-up-a zaslužna je za učenje kroz iskustvo, ponajprije stvaranje ideje u prototipove i njihovo testiranje na namijenjenim korisnicima. Ova metoda temelji se na eksperimentiranju u stvarnom životu, skupljanjem povratnih informacija i ispitivanjem rješenja kako bi se uvidjelo što daje dobre rezultate a što ne. Izrada prototipova, testiranje i redizajn čine put za poduzetničko učenje kroz kojeg nastavnici mogu voditi učenike a i kroz koje se učenici mogu samoregulirati kad god žele krenuti u novi proces stvaranja vrijednosti (Bacigalupo i sur., 2020).

Projektno učenje pedagoški je pristup koji nastoji njegovati znatiželjne učenike aktivnim uključivanjem u projekte iz stvarnog svijeta. Kreativnost, rad sa drugim ljudima i mogućnost uočavanja prilika ne mogu se naučiti iz knjiga. Kroz projektno učenje ove i mnoge druge kompetencije uče se na način da se ideje koje rješavaju probleme oblikuju u stvarna rješenja. Razigrano eksperimentiranje najviše se odnosi na djecu ali ima dijelove koji također mogu biti važni za učenje tinejdžera i odraslih. Ono izgrađuje i potiče angažman učenika, podržava učenje od neuspjeha, upravljanje rizikom, potiče kreativnost, suradnju i inovativnost. Daje učenicima priliku da izaberu kako će nastaviti istraživanje problema i mogućnost eksperimentiranja s alternativnim pristupima problemu. Razigrano eksperimentiranje njeguje učeničku motivaciju te povećava zainteresiranost za učenje. Pristup učionice kao zajednice učenja pretpostavlja da je učenje proces ko-konstrukcije, koja se bazira na interakciji s drugima. Stoga, učenje je proizvod društvenog procesa (Bacigalupo i sur., 2020).

Najvažnije zadaće nastavnika poduzetničkog obrazovanja su pružanje teoretskog znanja o poduzetništvu i planiranju poslovanja, poučiti učenike kako naći i testirati poslovne ideje, procijeniti poslovne prilike, raditi u grupi i naučiti pisati poslovni plan. Znanje o tome kako izvršiti poslovnu ideju, iskustvo u planiranju poslovanja i informacije o procesu pokretanja poduzeća mogu motivirati učenike o razmišljanju otvaranja vlastitog poduzeća. Prema tome, nastavnik ima novu ulogu u školi a to je „biti stručnjak koji će koristiti inovativne i poduzetne metode poučavanja i biti potpora učenicima u razvijanju poduzetničkog mišljenja i poduzetničkih sposobnosti“ (Vican, 2012:64).

4. Strukovno obrazovanje u Hrvatskoj

Strukovno obrazovanje u Hrvatskoj odnosi se na sva ona zanimanja i škole u kojima se učenici nakon završenih 3 ili 4 godine obrazovanja mogu direktno zaposliti u svojoj struci bez potrebe za daljnjim obrazovanjem na visokim učilištima. Učenici u takvim školama dobiju svoje zvanje i spremni su pristupiti tržištu rada. Također, učenici u srednjim strukovnim školama pohađaju praktičnu nastavu koja im daje uvid u budućnost njihovog zaposlenja i načina rada. Zakon o strukovnom obrazovanju (NN 69/22) i Zakon o obrtu (NN 49/03), dva su zakona u Republici Hrvatskoj kojima se regulira strukovno obrazovanje. Zakon o strukovnom obrazovanju (NN 69/22) daje samu definiciju strukovnog obrazovanja koja se navodi kao „proces stjecanja, vrednovanja i potvrde posjedovanja ishoda učenja koji provode ustanove za strukovno obrazovanje, a provodi se prema strukovnome kurikulumu“ (Zakon o strukovnom obrazovanju NN 69/22, 2022). Nadalje, kao ciljevi strukovnog obrazovanja navode se „omogućavanje polaznicima stjecanje temeljnih i strukovnih kompetencija za dobivanje kvalifikacija potrebnih tržištu rada, za daljnje obrazovanje te cjeloživotno učenje, a u funkciji osobnog razvoja te gospodarskog i općeg razvoja društva, osiguranje međunarodne usporedivosti stečenih strukovnih kvalifikacija, te osiguranje razvoja otvorenih kurikuluma“ (Zakon o strukovnom obrazovanju NN 69/22, 2022). U Republici Hrvatskoj strukovno obrazovanje može trajati tri ili četiri godine, ovisno o vrsti škole i zanimanju. Pa tako škole kojima je primarna djelatnost tehnika, zdravstvo, gospodarstvo, trgovina i poljoprivreda traju četiri godine, a škole sa djelatnošću industrije i obrta traju tri godine. Međutim, osim navedenih u strukovno obrazovanje također se ubrajaju jednostavna zanimanja za koje se stječe niža strukovna sprema a traju od jedne do dvije godine – ovi smjerovi većinom su rezervirani za djecu s posebnim potrebama ili poteškoćama u razvoju kako bi i ona imala mogućnost srednjoškolskog obrazovanja i stečeno zvanje.

Kako bi se lakše organiziralo srednjoškolsko obrazovanje Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta donosi Odluku o uspostavi obrazovnih sektora u strukovnom obrazovanju koja dijeli obrazovne sektore unutar strukovnog obrazovanja na 14 sektora, neki od kojih su: ekonomija, trgovina i poslovna administracija; turizam i ugostiteljstvo; promet i logistika; zdravstvo i socijalna skrb; umjetnost (Odluka o uspostavi obrazovnih sektora u strukovnom obrazovanju, 2007). U Republici Hrvatskoj nudi se veliki izbor strukovnih programa te učenici mogu birati između 200 različitih smjerova strukovnog obrazovanja. Nakon stečenog osnovnoškolskog obrazovanja, učenici u Hrvatskoj mogu birati između

općeg (akadenskog) i strukovnog obrazovanja. U opće obrazovanje spadaju gimnazije različite vrste a u strukovno prethodno navedene škole. Učenici započinju svoje srednjoškolsko obrazovanje u Republici Hrvatskoj u dobi od 14 i 15 godina.

Definicija strukovnog obrazovanja prema UNESCO-u (1997) je „obrazovanje koje je u osnovi oblikovano za postizanje praktičnih vještina, znanja i razumijevanja potrebnog za zaposlenje u određenom zanimanju ili djelatnosti ili grupi zanimanja ili djelatnosti. Uspješni završetak strukovnog programa dovodi do kvalifikacije koja je priznata na tržištu rada“ (Perin, 2013:150). Uz strukovno obrazovanje neizostavno je spomenuti i tržište rada te sam rad po sebi. Sam cilj ovakvog oblika obrazovanja jest pripremiti i dati učenicima dovoljno znanja kako bi oni to znanje mogli primijeniti u budućem radu i tržištu rada koje „označava ponudu i potražnju radnika, uključuje pripremu radnika, zapošljavanje, napredovanje, otkaze, čekanje na posao, konkurenciju u traženju posla a i na samom poslu“ (Perin, 2013:150). Sve to mora se prenijeti na učenike kako bi se oni u tom okruženju mogli dobro snaći te znati što i kako im je činiti. U današnje vrijeme tržište rada može biti vrlo zastrašujuće za mlade ljude koji su tek završili svoje obrazovanje i još imaju svjež i zdravu perspektivu prema radu i gradnji karijere. Tržište rada se brzo mijenja i uvijek je u potražnji ono što je najpopularnije u toj godini, tada učenici nadajući se tome poslu po završetku obrazovanja upišu taj smjer u srednjoj školi no kada oni nakon tri ili četiri godine završe svoje obrazovanje više te potražnje nema već je nešto drugo zauzelo njegovo mjesto. Bohuš i Pavelić (2011) također navode kako „sustav strukovnog obrazovanja u Hrvatskoj karakterizira veliki nesrazmjer između obrazovnih programa i potreba tržišta rada, što dugoročno vodi nekonkurentnosti ekonomije“ (Bohuš i Pavelić, 2011:387). Stoga je bitno upozoriti mlade i ukazati im da se uvijek mogu prekvalificirati i odabrati nešto drugo što ih podjednako zanima i što im može omogućiti posao i stalna primanja. Potrebno je ukazati pojedincima na mogućnosti cjeloživotnog obrazovanja koje se temelji na formalnim sustavom obrazovanja koji se prvenstveno dobiva u osnovnoj i srednjoj školi. Zapošljivost pojedinca ne odnosi se samo na stručnost i akademsku sposobnost nego je na jednakoj razini kao i informacije s tržišta rada kako bi pojedinci mogli donijeti odluke o alternativama i prilikama koje su u ponudi. „U uvjetima globalizacije i kontinuiranog tehnološkog razvoja, strukovno obrazovanje i osposobljavanje prepoznati su kao ključni alat ne samo u nadilaženju sadašnje ekonomske krize, već i u doprinosu osobnom razvoju pojedinca, povećanju njegove/njezine produktivnosti te u prohodnosti, fleksibilnosti i prilagodljivosti na radnom mjestu“ (Mrnjauš i Fabac, 2014:233).

Veliku ulogu u implementiranju poduzetništva u strukovnim školama imaju nastavnici. Upravo su oni ti koji će svojim učenicima usaditi poduzetničke kompetencije kroz poučavanje poduzetničkog sadržaja ili kroz korištenje metoda za razvoj tih kompetencija. „Strukovni nastavnici kao nositelji promjena u području odgoja i obrazovanja ključni su, te su poduzetničke kompetencije, vještine prepoznavanja prilika i snalažljivost, suočavanje sa složenošću promjena i stalno učenje u središtu izazova.“ (Malogorski i Malogorski, 2021:71). Prema CEDEFOP-ovom istraživanju pod nazivom Poduzetničke kompetencije u srednjoškolskom obrazovanju: Studija slučaja Hrvatska koje se provelo 2023. godine, mnogi nastavnici izjasnili su se nedovoljno kompetentnim za izvođenje poduzetničke nastave i nezadovoljnim stručnim usavršavanjem iz tog područja. Njihovo istraživanje navodi kako „učitelji i radni mentori igraju važnu ulogu u promoviranju poduzetničkih kompetencija. Njihov glas i povratna informacija o tome što se događa u učionicama i na aktivnostima baziranim na radu nužna su za razvijanje personaliziranog učenja“ (Cedefop, 2023). Stoga je bitno na koji način i kako učitelji percipiraju sami svoju sposobnost za implementiranje i izvođenje poduzetničke nastave jer su oni ti koji ju uvode i poučavaju u srednjim školama. Uz to, nastavnici u svojoj nastavi implementiraju poduzetništvo i koriste metode koje se vežu za poduzetništvo ali toga uopće nisu svjesni jer ne znaju prepoznati znakove poduzetništva u svojem radu.

5. Prepoznati modeli implementacije odgoja i obrazovanja za poduzetništvo u obrazovnom sustavu

5.1. Učeničke zadruge

Kada bismo definirali zadrugu mogli bismo ju opisati kao „dragovoljno, samostalno i neovisno društvo kojim upravljaju njezini članovi, a svojim radom i drugim aktivnostima, na temelju zajedništva i uzajamne pomoći ostvaruju, unaprjeđuju i štite svoje gospodarske, ekonomske, socijalne, obrazovne, kulturne i druge potrebe i interese i ostvaruju ciljeve zadruge“ (Zakon o zadrugama, 1995). Može se reći da je zadruga zapravo udruženje ljudi odnosno ljudskog kapitala te se na taj način i najviše razlikuje od ostalih poslovnih organizacija. Taj isti zakon također nalaže kako se zadruga „temelji na zadružnim vrednotama: samopomoći, odgovornosti, demokratičnosti, ravnopravnosti, pravičnosti i solidarnosti te moralnim vrednotama poštenja, otvorenosti, društvene odgovornosti i skrbi za druge“ (Zakon o zadrugama, 1995).

Još jedan zakon govori o zadrugama a on se tiče osnovnih i srednjih škola u Republici Hrvatskoj a to je Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi NN 156/2023 koji daje školama mogućnost da osnuju zadruge kao dio izvannastavnih aktivnosti koje su sukladne statutu škole i ostalim posebnim propisima. U Hrvatskoj se danas nalazi 651 učenička zadruga koje su locirane diljem cijele zemlje te su sve one učlanjene u Hrvatsku udruhu učeničkih zadruga (HUUZ) koja navodi kako se „učeničke zadruge bave poljoprivrednom proizvodnjom, izradom uporabnih i ukrasnih predmeta, njeguju narodno umijeće, rukotvorstvo i stare zanate. U učeničkim zadruga odvija se konkretan proizvodni rad, stvaraju se proizvodi koji imaju uporabnu i tržišnu vrijednost“ (URL 4). Osim navedenog HUUZ također „radi na razvitku i promicanju hrvatskog učeničkog zadrugarstva te njeguje dugu i bogatu tradiciju učeničkog zadrugarstva u Hrvatskoj, suorganizator je županijskih, međužupanijskih i državnih smotri učeničkih zadruga Republike Hrvatske, provodi program obrazovanja i osposobljavanja voditelja i suradnika učeničkih zadruga, organizira nakladničku djelatnost u području učeničkog zadrugarstva, povezuje i usmjerava rad učeničkih zadruga te potiče razvoj, suradnju i umrežavanje učeničkih zadruga i razvitak međužupanijske suradnje u učeničkom zadrugarstvu, osigurava stručnu pomoć učeničkom zadrugarstvu, surađuje s nadležnim tijelima države i jedinicama područne i lokalne samouprave u svrhu zastupanja interesa i promidžbe učeničkog zadrugarstva“ (URL 4).

Učeničke zadruge u odgojno obrazovnom procesu imaju dobar učinak na učenike jer im usađuju navike rada, uče ih aktivnostima, djelatnosti i načinu razmišljanja u poduzetničkom duhu. U ovom okruženju uče o poslovnim aktivnostima i procesima koji će im biti od velike pomoći u njihovim daljnjim poslovnim pothvatima, bili oni samostalni ili grupni. Ovakav način rada može se opisati i kao socijalno poduzetništvo koje postaje sve popularnije u današnje vrijeme. Socijalno poduzetništvo odnosi se na „doprinosu rješavanju društvenih problema kroz poduzetničku aktivnost te se često poistovjećuje s pozitivnim društvenim promjenama“ (Tkalec, Quien i Posavec, 2013:56).

S druge strane, učeničke zadruge mogu se opisati i kao pedagoški projekt za učinkovitije pripremanje učenika za rad i život. Unutar zadruge, a kroz zadrugarstvo, učenici razvijaju svoje socijalne vještine i poduzetničke kompetencije te se također kroz ovakav način rada pripremaju za budući posao ili nastavak svog obrazovanja. Nastavni planovi za učeničke zadruge do sada su se većinom fokusirali na proizvod odnosno nešto kvalitetno proizvesti unutar zadruge ali u skorije vrijeme sve više i više stavlja se naglasak i na poduzetnička znanja i vještine koje se mogu naučiti a posebno se ističe ekonomika. Zadruge rade na način koji je interaktivan, koji zahtjeva rad učenika te je orijentiran na rješavanje konkretnih zadataka. Radi se u timu a nastavnik je u ulozi mentora umjesto sveznajućeg izvora znanja. Oni kao voditelji samih zadruga primjenjuju načelo metodičkog pluralizma što znači da tijekom nastave koriste više različitih odgojno-obrazovnih metoda a one se (redom) sastoje od: uvodnog frontalnog predavanja, brainstorming metoda, projektna nastava, eksperiment i druge. Dakle, nastavnik koji vodi zadrugu mora biti svestrano educiran te objediniti znanja iz tehničko-tehnološkog područja, poduzetničko-ekonomskog i pedagoškog područja (Tkalec, Quien i Posavec, 2013).

Osim u Hrvatskoj, ovakve učeničke zadruge popularne su i u Europskoj uniji gdje je osnovan projekt „Platforma za učenje kroz školske zadruge“ čiji fond podupire Europska unija. Sudionici ovog projekta je škola iz Hrvatske, dvije škole iz Mađarske i jedna škola iz Italije. Za ostvarenje cilja ovog projekta potrebna je suradnja između ovih škola kroz zajednički faktor učeničkih zadruga te kombinacija teorije i prakse u strukovnim srednjim školama (Tkalec, Quien i Posavec, 2013).

5.2. Centar izvrsnosti za poduzetništvo

Centar izvrsnosti za poduzetništvo osnovan je 2010. godine, a nalazi se u Varaždinskoj županiji, točnije u Gospodarskoj školi Varaždin. Centar nudi rad u malim grupama te se zalaže za „stjecanje poduzetničkih znanja i vještina potrebnih za samostalno i uspješno osnivanje te vođenje tvrtke i zadruge“ (URL 5). Glavni polaznici centra su učenici viših razreda osnovne škole i svi učenici srednjih škola, a prijava je moguća online te se provodi i izlučno testiranje.

Centar nudi tri programa te je svaki od njih podređen određenoj dobi učenika. „Mali kreativac“ program je zamišljen za učenike viših razreda osnovne škole, a traje 70 sati. Uključuje kreativne radionice o izradi novog proizvoda, uspješnoj komunikaciji, novčanom poslovanju i dizajnu te pripremama za smotru učeničkih zadruga. Program „Financijska pismenost“ osmišljen je za učenike 1. i 2. razreda srednje škole i traje 80 sati. Orijentira se na osnovno znanje iz financijske pismenosti koja je potrebna učenicima ukoliko žele učinkovito upravljati financijama, od osobni do financijskih institucija i simulacije rada burze. Također, svim polaznicima se omogućuje sudjelovanje na sajmu vježbeničkih tvrtki i drugim poduzetničkim natjecanjima. Uz to, u sklopu programa uči se i poslovni strani jezik – bilo engleski ili njemački. Na kraju, program „Poduzetništvo budućnosti“ traje najdulje, 140 sati, a namijenjen je učenicima 3. i 4. razreda srednje škole. Program se sastoji od radionica usmjerenih „na poduzetničku ideju i razvoj same ideje, marketing, poslovne komunikacije i poslovanje s drugim vježbeničkim tvrtkama u Republici Hrvatskoj“ (URL 5). Polaznicima se također omogućuje odlazak na sajam vježbeničkih tvrtki i sudjelovanje u poduzetničkim natjecanjima.

Upisivanje i pohađanje centra besplatno je za sve te je samim time i dostupnije većem broju učenika. Nastava se odvija subotom, čime se omogućava nesmetano pohađanje redovite nastave svakom učeniku preko tjedna, dok je broj polaznika ograničen na 10-20 učenika zbog toga da se omogući aktivno uključivanje pojedinog učenika te kako bi nastavnici mogli biti u ulozi mentora za svakog učenika. Nastavnici koji rade u Centru također su i nastavnici u Gospodarskoj školi Varaždin, a u pomoć im uskaču i vanjski suradnici koji su većinom stručnjaci u području ekonomije te također prenose svoja znanja i vještine na učenike.

5.3. Junior Achievement

Junior Achievement neprofitna je organizacija čije je sjedište u Stamfordu, Kaliforniji u Sjedinjenim Američkim Državama. Sama organizacija ima preko 100 lokacija u cijeloj državi te svi oni zajedno čine najveću organizaciju koja je posvećena davanju znanja i vještina mladima koje su im potrebne kako bi mogli sami voditi svoj ekonomski uspjeh, planirati za svoju budućnost, te donositi pametne akademske i ekonomske odluke. Programi JA organizacije, u samoj jezgri sadržajnih područja poput spremnosti za zaposlenje, poduzetništva i financijske pismenosti, pobuđuju svijest u mladim ljudima za iskustvom i realizacijom prilika, stvarnosti posla i života u 21. stoljeću. Misija JA organizacije je inspirirati i pripremiti mlade ljude za ostvarenje ciljeva u globalnoj ekonomiji (URL 1).

Junior Achievement je jedna od rijetkih neprofitnih organizacija koje koriste nezavisne evaluatore koji mjere utjecaj njihovih programa. Od 1993., nezavisni evaluatori provodili su istraživanja o Junior Achievement učinkovitosti. Rezultati su pokazali kako JA ima pozitivan utjecaj na brojna kritična područja. Na nacionalnoj razini, JA dotiče preko 3 milijuna učenika po godini svrstanih u više od 127,817 učionica i izvannastavnih lokacija. JA programe poučavaju volonteri iz bližih gradova, predgrađa i ruralnih područja kroz cijeli SAD, s preko 100 područnih ureda u svih 50 država. Ovi volonteri dolaze iz različitih profesija i stadija života kao što su poslovni ljudi, studenti na fakultetima, roditelji i umirovljenici. Upravo ti volonteri podupiru ovu organizaciju te bez njih ona ne bi mogla funkcionirati na ovaj način (URL 1).

Proteklih nekoliko godina JA nije ograničen samo na SAD već se proširio po cijelom svijetu. Junior Achievement Worldwide aktivira mlade za budućnost zaposlenja. JA donosi mladima profesionalno učenje financijske pismenosti, spremnosti za posao i poduzetništva kako bi im stvorili lakši put do zaposlenja i stvaranja poslova. Svake godine, ovaj ogranak JA pomaže preko 10 milijuna učenika preko 100 zemalja diljem svijeta, a za to im je potrebno preko 470 tisuća volontera. (URL 1)

5.4. Mreža mladih poduzetnika (Erasmus plus program)

Europska unija pokrenula je ovaj program koji se još naziva i Erasmus program za mlade poduzetnike 2009. godine. Cilj ovog programa je „pomoći mladim poduzetnicima kako bi razvili svoje vještine i znanja tako što provode vrijeme i uče od iskusnijih poduzetnika iz

različitih zemalja. Sama svrha programa je unaprijediti znanja koja su ključna za daljnji razvoj poslovanja poduzetnika uključenih u program“ (Lupić i Bujan, 2017:68). Osim stjecanja znanja mladi poduzetnici imaju mogućnost razvoja suradnje s poduzetnicima koji imaju više iskustva u ovom području.

Ovaj program osmišljen je za sve poduzetnike, za one koji tek počinju ili čiji pothvat je već ostvaren, ali ne smije trajati više od tri godine. Dakle, ovdje se traže zaista mladi i novi poduzetnici koji traže znanja i iskustvo koje im mogu pružiti stariji i iskusniji poduzetnici koji su se u svojoj branši već ostvarili te bi htjeli podijeliti svoju mudrost i savjete sa mlađim naraštajima. Stariji poduzetnici moraju biti u vlasništvu poduzeća starijeg od tri godine ili biti članovi uprave malog ili srednjeg poduzeća. Osim poduzetnika u ovaj projekt uključene su i razne organizacije koje su odgovorne za provođenje programa a to su Gospodarske komore, Razvojne agencije i Poslovni inkubatori (Lupić i Bujan, 2017).

U Hrvatskoj, za ovaj projekt zadužena je Hrvatska gospodarska komora koja je provela 11 razmjena do sada. Sam tijekom projekta započinje razmjenom poduzetnika te oni provode od 1 do 9 mjeseci kod odabranog starijeg poduzetnika i tamo uče o vještinama i sposobnostima potrebnim za vođenje poduzeća, ali mogu saznati i puno više kroz vlastitu radoznalost. Naravno, stariji također uče od mladih o novim načinima vođenja poslovanja te je ovo iskustvo dobrobitno za obje strane. Nažalost, u Hrvatskoj nema puno iskusnih poduzetnika koji bi htjeli sudjelovati bilo radi manjka zainteresiranosti ili manjka saznanja o samom projektu. Većina iskusnih poduzetnika dolazi iz inozemstva te govore kako im je „sudjelovanje u ovom programu omogućilo da dođu do inovacija u poslovanju te im osiguralo proširenje poslovanja“ (Lupić i Bujan, 2017:69). Od početka projekta odvijalo se preko 2500 razmjena sa više od 5000 novih i iskusnih poduzetnika koje su trajale otprilike 3,5 mjeseca. Sudionici ovog projekta vrlo su zadovoljni svojim rezultatima te su nakon završetka pokrenuli vlastita uspješna poslovanja, unaprijedili dotadašnje znanje i vještina kako bi mogli održati poslovanje u svojem poduzeću.

6. Prikaz relevantnih istraživanja odgoja i obrazovanja za poduzetništvo domaćih i stranih autora

Prije prelaska na metodologiju istraživanja ovog rada, predstaviti će se nekoliko istraživanja na području Hrvatske o poduzetničkom obrazovanju. Istraživanja u ovom pregledu bavila su se odgojem i obrazovanjem za poduzetništvo na svim razinama formalnog obrazovanja. Prvo istraživanje provedeno je u studenom i prosincu 2006. godine autora Jokić (2007), a proveli su ga stručnjaci i istraživači Instituta za društvena istraživanja u Zagrebu i Učiteljskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Istraživanje se bavilo dvijema ključnim kompetencijama Nacionalnog kurikulumu – učiti kako učiti i poduzetništvo. Cilj je bio analizirati na koji način se pruža podrška u osnovnim školama u razvoju tih kompetencija i utvrditi specifične potrebe učitelja, učenika i drugih sudionika. Temeljem prikupljenih podataka osmislile su se preporuke kako unaprijediti razvoj ispitanih kompetencija. Istraživanje je imalo četiri istraživačke razine: razina obrazovnog sustava, razina škole, razina učenika i razina nastavnika. Rezultati istraživanja nalažu kako su učenici otvoreni prema novim stvarima i promjenama što su bitne sastavnice poduzetničkog ponašanja, no manje je vjerojatno da pokušaju nove metode u rješavanju problema zbog straha od neuspjeha i manjka potpore u istraživanju novih načina za rješavanje problema. Istraživanje je potvrdilo da nastavnici nemaju dovoljnu osposobljenost za razvoj poduzetničkih kompetencija kod učenika a osnovne škole nemaju dovoljan poduzetnički sadržaj i aktivnosti.

Sljedeće istraživanje je autorica Baranović, Štribić i Domović (2007) koje je istraživalo obrazovanje za poduzetnost u osnovnim školama Republike Hrvatske. Poduzetništvo je jedna od temeljnih kompetencija koje su potrebne za rad i život, a cilj ovog istraživanja bio je ustanoviti na koji način se poučava poduzetnička kompetencija. Razvijenost obrazovanja za poduzetnost ispitivala se kroz tri dimenzije: “a) percepciju učitelja i nastavnika o aktivnostima škole kojima se potiče razvoj poduzetničke kompetencije kod učenika; b) percepciju učitelja i nastavnika o nastavnim metodama kojima se potiče razvoj poduzetničke kompetencije kod učenika; c) procjene učitelja i nastavnika o poduzetnim osobinama i ponašanju učenika, (Baranović, Štribić i Domović, 2007:346). Ovo istraživanje zaključuje kako je poduzetnost u hrvatskim osnovnim školama djelomično prisutno zato što „nije rezultat planirane i osmišljene politike obrazovanja za poduzetništvo, nego se odvija u sklopu realizacije ciljeva drugih predmeta, a da pri tome nije osviješteno i

imenovano kao obrazovanje za poduzetništvo ili poduzetnost“ (Baranović, Štrbić i Domović, 2007:357).

Autorica Manojlović (2016) provela je istraživanje koje se bavi razlikom u ostvarivanju obrazovanja za poduzetništvo u osnovnim školama u Republici Hrvatskoj. Obzirom da postoji neujednačenost među školama, ovo istraživanje nastojalo je istražiti kako se u osnovnim školama ostvaruje odgoj i obrazovanje za poduzetništvo nakon isteka Strategije učenja za poduzetništvo 2010. - 2014. Nadalje, cilj istraživanja je bio utvrditi postojanje razlike između osnovnih škola s obzirom na veličinu naselja, regiju u kojoj škola djeluje i veličinu škole. Zaključak istraživanja nalaže kako značajne razlike u ostvarenoj razini učenja za poduzetništvo postoje s obzirom na veličinu naselja, no nema značajnih razlika u ostvarenoj razini učenja za poduzetništvo temeljenih na veličini škole. „Općenito niska do izrazito niska razina ostvarenih učinaka u školama i kod učenika ubuduće zahtijeva bitne kvalitativne i kvantitativne promjene u planiranju i ostvarivanju učenja za poduzetništvo da bi se u ovom odgojno-obrazovnom području, za koje se smatra da je od posebnog individualnog, društvenog i gospodarskog značaja, postigli željeni rezultati“ (Manojlović, 2016:151).

Empirijsko istraživanje Klindžić, Vlahov Golomejić i Cenčić (2020) fokusira se na poduzetničke sposobnosti srednjoškolaca te koju ulogu igraju dob, spol, vrsta škole i poduzetnički uzori u obitelji. Anketni upitnik korišten je kao instrument istraživanja, a samo istraživanje provedeno je 2019. godine. Cilj ovog istraživanja bio je usporediti stavove o poduzetništvu učenika iz dvije različite vrste srednjih škola. Rezultati istraživanja pokazali su kako učenici srednjih škola percipiraju poduzetničku profesiju kao nešto pozitivno no usprkos tome nemaju namjeru njome se baviti u neposrednoj budućnosti. Autor istraživanja takav stav prepisuje činjenici da većina učenika želi nastaviti svoje školovanje nakon završene srednje škole te potencijalno odgađaju svoje poduzetničke pothvate do kraja studiranja. Istraživanje je pokazalo kako ne postoje razlike u percepciji poduzetničke karijere s obzirom na vrstu škole, iskustvo u učeničkim poslovima i razred. Iako se pretpostavlja kako bi učenici srednjih strukovnih škola trebali imati više želje za poduzetničkim pothvatima, ovo istraživanje nije pronašlo nikakve razlike između učenika srednje ekonomske škole i gimnazije. Razlike koje jesu značajne u ovom istraživanju odnose se na spol i poduzetničke uzore u obiteljima. Učenici muškog spola više su se izjasnili kako bi htjeli biti samozaposleni umjesto raditi za nekoga, te imaju izraženiji profesionalni cilj postanka poduzetnikom. U kontrastu, učenicama je samostalnost važnija no fali im inicijative odnosno hrabrosti za

poduzimanje određenih koraka kojima bi ostvarile svoj poduzetnički pothvat (Kilindžić, Vlahov Golomejić i Cenčić, 2020).

Istraživanje autorice Šimunić (2017) nastoji utvrditi važnost dualnog obrazovanja kao jedan od načina učenja za poduzetništvo. Istraživački instrument bio je upitnik koji se sastojao od 41 pitanja raspoređenih u 4 cjeline – „osobne značajke ispitanika, važnost stručne prakse i terenske nastave, preferencije, odnosno sklonosti učenika prema poduzetništvu i utjecaj predmeta Vježbenička tvrtka na osnivanje vlastitog posla“ (Šimunić, 2017:288). Učenici ekonomskih škola, prema analizi ovog istraživanja, smatraju kako im nedostaje praktična nastava te da imaju više potencijala od gimnazijalaca za ostvarivanje i razvoj poduzetničke ideje. Najvažniji dio je taj što su učenici privatnih škola skloniji dualnom obrazovanju. Zadnja cjelina koja se ispitivala je odbačena, odnosno učenici ne smatraju kako predmet Vježbenička tvrtka utječe na njihovu želju za otvaranjem vlastitog obrta (Šimunić, 2017).

Što se tiče odgoja i obrazovanja za poduzetništvo na visokim učilištima Ribić i Blažević (2016) proveli su istraživanje o utjecaju obrazovne institucije na poticanje i razvoj poduzetništva. Njihovo istraživanje provedeno je na 364 studenata Visoke škole za menadžment u turizmu i informatici u Virovitici. Zaključak ovog istraživanja je da su nastavnici ti koji uspijevaju kod studenata potaknuti želju za samostalnim poduzetničkim pothvatom ili da nastave s poduzećem koje imaju njihovi roditelji. Iako su u maloj količini i roditelji zaslužni za poticanje studenata na razmišljanje o nastavljanju obiteljskog posla, sama obrazovna institucija je zaslužna za poticanje i razvijanje poduzetničkog duha, te za usađivanje znanja i kompetencija. Autori navode kako i dalje „postoji značajan prostor za poboljšanja, stjecanje novih znanja i kompetencija u obliku formalnog obrazovanja na nekoj od obrazovnih institucija, koje ostaju ključan čimbenik u poticanju poduzetništva i poduzetničkog načina razmišljanja“ (Ribić i Blažević, 2016).

Prvo istraživanje stranih autora koje će biti predstavljeno je istraživanje njemačkih autora von Graevenitz, Harhoff i Weber (2010) koji su nastojali dokazati učinak poduzetničkog obrazovanja na jednom njemačkom sveučilištu. Ispitanici ovog istraživanja bili su studenti koji su upisali obvezan predmet vezan za poduzetništvo. Cilj istraživanja bio je dobiti uvid u mjenjanje stava studenata prije, kroz i nakon pohađanja kolegija vezanog uz poduzetništvo. Istraživanje je dokazalo kako studenti prilagođavaju svoje vjerovanje u vlastitu poduzetničku sposobnost. Ponajprije, studenti koji su bili neodlučni o upisu predmeta bili su ti kojima se mišljenje najbrže promijenilo. Sveukupni zaključak istraživanja nalaže

kako se rezultati mogu isčitati kao potvrda za obrazovne politike koje vide poduzetništvo kao način za informiranje studenata o karijernim opcijama, te za stvaranje prilika za učenje kako bi mogli odrediti i definirati odabir najbolje karijere (Von Graevenitz, Harhoff i Weber, 2010).

Sljedeće istraživanje autora Moberg (2021) provedeno je u Danskoj 2015. godine. Njegovo istraživanje bavilo se online poduzetničkim obrazovanjem odnosno njegovom ulogom i utjecajem. Ovo istraživanje provelo se na 580 ispitanika u starosti od 14 do 15 godina a sastojalo se od dva upitnika koji su poslani ispitanicima u rujnu i studenom 2015. godine. Istraživanje je došlo do zaključka kako je moguće značajno utjecati na pojedinačnu svijest o poduzetništvu preko online programa, te kako taj program može imati dugotrajan utjecaj na percepciju poduzetništva. Njegovi rezultati također naznačuju kako asinkrono online obrazovanje s fokusom na uzore može utjecati na dimenzije orijentirane na samozaposlenje, ali kako bi skupili samopouzdanje u izlaganju poduzetničkih kompetencija potrebna je aktivna i nastavnikom vođena metoda. Prijašnje iskustvo ispitanika sa poduzetništvom nije imalo utjecaja na rezultate što autori smatraju bitnim jer su mnogi nastavnici primorani poučavati poduzetništvo iako je njihovo znanje u vezi te teme ograničeno te nemaju pristup odgovarajućim poduzetničkim uzorima (Moberg, 2021).

Istraživanje grupe autora Cardoso, Cairrão, Petrova i Figueiredo (2018) iz Bugarske odnosilo se na procjenu efikasnosti poduzetničkih predmeta u bugarskim srednjim školama. Ispitanici u ovom istraživanju su bili dječaci koji pohađaju tehničku srednju školu u Sofiji, njih 238. Cilj je bio istražiti utjecaj poduzetničkih predmeta i dati empirijski uvid u opseg unutar kojeg su ti predmeti uspjeli motivirati buduće poduzetnike. Rezultati ovog istraživanja otkrili su da su poduzetnički predmeti koji se poučavaju u srednjim školama utjecali samo na percepciju učenika o poduzetničkoj izvodljivosti ali ne i na njihovu sklonost za poduzetničkim pothvatima ili na njihovu percepciju poželjnosti karijere u poduzetništvu. Štoviše, ovo istraživanje zaključilo je da poduzetničko iskustvo izvan škole ima veći utjecaj na učenike i njihovu sklonost poduzetničkom djelovanju, percepciju o poduzetničkim mogućnostima i percepciji o poduzetničkoj poželjnosti (Cardoso i sur., 2018).

Istraživanje švedskih autora Fejes, Nylund i Wallin (2019) tiče se samog poduzetničkog kurikulumu i nastavnika, točnije kako nastavnici interpretiraju i preoblikuju poduzetničko obrazovanje prema njihovim potrebama. Njihovo istraživanje temeljilo se na pregledu političkih dokumenata (švedskog nacionalnog kurikulumu, te dokumenti objavljeni od strane švedske vlade i nacionalne agencije za obrazovanje) i intervjuu s nastavnicima.

Prema rezultatima njihovog istraživanja kurikulum poduzetničkog obrazovanja je slab, te su nastavnici iznijeli nekoliko kritika prema samom kurikulumu i procesu implementacije poduzetništva u nastavu (Fejes, Nylund i Wallin, 2019).

Zadnje istraživanje koje će biti predstavljeno je iz Indonezije, provedeno od strane autorice Yohana (2020) koja je istraživala faktore koji utječu na razvoj poduzetničkih kompetencija na učenike srednjih strukovnih škola. Ispitanici ovog istraživanja bili su učenici 12 škola u gradu Jakarti koji su ispitani putem upitnika, te su također provedeni i intervjui sa ravnateljima i nastavnicima iz istih škola. Zaključak ovog istraživanja nalaže kako poduzetničko obrazovanje u srednjim strukovnim školama pozitivno utječe na suradničko učenje i razvoj poduzetničkih kompetencija kod učenika. No, samo poduzetničko obrazovanje pod utjecajem je mnogih faktora poput poduzetničke kompetencije ravnatelja, poduzetničkog osposobljavanja te sudjelovanja poslovnih i industrijskih čimbenika. Problem s kojim se još treba suočiti je kako pobuditi interes učenika za ostvarivanje poduzetničkih pothvata nakon završetka školovanja (Yohana, 2020).

Pregled svih ovih istraživanja daje naslutiti kako se poduzetničko obrazovanje naveliko istražuje kako u Hrvatskoj tako i u svijetu. Ovo područje istraživanja još je relativno svježije i zanimljivo te mnogi autori žele istražiti više o tome kako se ono provodi i na koji način njegova provedba utječe ne samo na učenike i nastavnike već i na sam ekonomski i gospodarski rast zemlje u kojoj se primjenjuje. Mnoga istraživanja provedena su na ovu temu te se kao zajednički rezultat uvijek spominje mjesto za napredak i poboljšanje implementiranja poduzetništva u odgojno-obrazovni sustav. Istraživanje autora Fejes, Nylund i Wallin (2019) iz Švedske najbližije je ovom istraživanju pošto jedino za svoje ispitanike ima nastavnike srednjih strukovnih škola, dok se ostala istraživanja više fokusiraju na stavove učenika ili se baziraju na drugačijim razinama formalnog obrazovanja.

7. Metodologija istraživanja

7.1. Predmet istraživanja

Predmet ovog istraživanja je ispitivanje odrednica realizacije poduzetništva u srednjim strukovnim školama sa stajališta nastavnika. Svrha istraživanja je analizirati i utvrditi na koji je način poduzetništvo zastupljeno u nastavi u srednjim strukovnim školama, na koji način ulazi u obrazovnu ponudu školskog kurikulumu, te na koji način nastavnici održavaju tu prisutnost poduzetništva u svojoj nastavi ili ako se možda poduzetništvo implementiralo u sam rad škole.

7.2. Problem istraživanja

Kako bi mogli postići željene ciljeve u svijetu zaposlenja vrlo je važno posjedovati poduzetničke kompetencije u ovo današnje moderno doba gdje se sve mijenja iz dana u dan te je potrebno biti u korak s tim promjenama te se znati njima i prilagoditi. Autorice Lupić i Bujan (2017) nalažu da „onaj tko će u budućnosti živjeti u uvjerenju da je njegovo znanje stečeno u školi dovoljno, neće opstati na tržištu“ (Lupić i Bujan, 2017:64), te je upravo zbog toga poduzetništvo važno u odgoju i obrazovanju jer ono ne uči samo za danas nego i za budućnost u kojoj će se učenici obrazovani u takvom okruženju znati snaći i pronaći nova rješenja za stare probleme – „učenjem novih metoda poslovanja fizički prostor obavljanja djelatnosti sve će se više mijenjati virtualnim prostorom“ (Lupić i Bujan, 2017:65). Kako bi opstali u skladu s munjevitim promjenama tržišta, učenici moraju steći bitne poduzetničke kompetencije za preživljavanje u poslovnom svijetu. Jedan od načina za stjecanje poduzetničkih kompetencija i za bolje razumijevanje poslovnog svijeta jest uvođenje poduzetništva u srednjim školama. Odgoj i obrazovanje za poduzetništvo u svojoj realizaciji započinje u osnovnoj školi i „nastavlja se u srednjoj školi te pruža mogućnost da učenici povezuju svoje učenje sa „stvarnim, životnim“ situacijama. Kombinira učenje u školi i sudjelovanje u radu šire zajednice, uključujući i poslovni svijet, te učvršćuje relevantnost i vrijednost onoga što se uči u nastavnom programu.,, (Posavec, 2011:226). Oni će poduzetničke vještine naučiti kroz programe poduzetništva ukoliko se oni u njihovim školama nude. Sukladno time, ovaj rad istražiti će na koji način srednje strukovne škole u Međimurju realiziraju poduzetništvo u svojem planu i programu te i u samom nastavnom

procesu, posebno se fokusirajući na strukovne škole radi toga što učenici tih škola nakon završetka imaju završenu struku te su sposobni ući u svijet rada.

Važnost implementacije poduzetništva očituje se upravo u stjecanju kompetencija koje doprinose cjeloživotnom učenju učenika, te će im one biti od velike važnosti u budućnosti. Tradicionalna nastava nema dobro razvijen temelj za stjecanje tih kompetencija te je stoga potrebno razraditi nove metode i načine učenja gdje učenici putem doživljaja i iskustava mogu učiti na stvarnim problemskim situacijama. Oni će na taj način učiti iz prve ruke, uz poneko usmjeravanje nastavnika, te će brže i bolje usvojiti potrebno znanje. U hrvatskom Nacionalnom okvirnom kurikulumu poduzetništvo kao jedna od ključnih kompetencija javlja se kao međupredmetna tema stoga je važno saznati na koji način ju nastavnici zastupaju u svojoj nastavi.

Sukladno navedenom, problem ovog istraživanja je analizirati i utvrditi na koji je način poduzetništvo zastupljeno u nastavi u srednjim strukovnim školama upravo zbog toga kako bi saznali na koji način nastavnici održavaju prisutnost poduzetništva u svojoj nastavi ili ako se možda poduzetništvo implementiralo u sam rad škole. Nadalje, istražiti će se kako se ono realizira, na koji način se poduzetništvo može implementirati u nastavu a da je to ujedno i zanimljivo učenicima i da ga dobro usvajaju. Na kraju, kroz ovo istraživanje želi se dobiti mišljenje nastavnika o poduzetništvu kao općenitom pojmu, te o poduzetništvu kao međupredmetnoj temi.

7.3. Cilj istraživanja

Nastavno na postavljeni problem istraživanja, cilj ovog istraživanja je opisati, usporediti, utvrditi te razumjeti glavna obilježja poduzetništva kao međupredmetne teme u nastavi s fokusom na samu realizaciju poduzetništva u srednjim strukovnim školama. Ovim istraživanjem nastoje se utvrditi odrednice implementacije poduzetništva u srednjim strukovnim školama.

7.4. Zadaci istraživanja

Odnoseći se na navedeni problem i cilj istraživanja, postavljeni su sljedeći zadaci istraživanja:

1. Opisati i interpretirati koja značenja i interpretacije nastavnici srednjih strukovnih škola pridaju pojmovima poput: poduzetništva, poduzetničkih kompetencija i poduzetnika.
2. Ispitati i analizirati zastupljenost određenih sastavnica kurikulumu međupredmetne teme poduzetništva u nastavnom procesu nastavnika srednjih strukovnih škola.
3. Ispitati i analizirati kojim sastavnicama poduzetničkih kompetencija nastavnici pridaju važnost te zašto.
4. Ispitati, utvrditi i analizirati na koji način se poduzetništvo, kao međupredmetna tema, implementira u nastavni proces.
5. Ispitati i analizirati koje pristupe poučavanju, metode, strategije i oblike rada koriste nastavnici srednjih strukovnih škola u svrhu realizacije poduzetništva kao međupredmetne teme.
6. Utvrditi i analizirati u kojoj mjeri se nastavnici srednjih strukovnih škola smatraju kompetentnim za realizaciju međupredmetne teme poduzetništva.

7.5. Metoda istraživanja i istraživački instrument

Za potrebu realizacije ovog istraživačkog rada koristila se metoda kvalitativnog istraživanja jer ono daje uvid u doživljaje i mišljenje sudionika. Također, koristila se deskriptivna metoda za opisivanje samog temelja istraživanja te kvantitativna metoda analize podataka uz provođenje polustrukturiranih intervjua u oblik fokus grupa kao instrumenta. Ove metode odabrane su jer dozvoljavaju dublju analizu samih podataka dobivenih intervjuom. Na ovaj način moći će se analizirati odgovori nastavnika u skladu s ciljem istraživanja. Instrument protokola fokus grupe sastojao se od 24 pitanja otvorenog tipa od kojih neka slijede i potpitanja s prethodno spomenutom svrhom što detaljnije analize problematike istraživanja, a kreiran je isključivo za potrebe ovog istraživanja. Pitanja fokus grupe su osmišljena u skladu s postavljenim zadacima istraživanja te ih stoga možemo grupirati u šest kategorija. Prva kategorija odnosi se na poimanje i razumijevanje pojma

poduzetnik, poduzetništvo i poduzetna osoba, druga kategorija odnosi se na zastupljenost određenih sastavnica kurikuluma međupredmetne teme poduzetništva u nastavnom procesu nastavnika srednjih strukovnih škola. Trećom kategorijom želi se saznati važnost sastavnica poduzetničkih kompetencija u nastavi, dok se četvrta kategorija bavi načinom na koji se poduzetništvo implementira u nastavni proces. Peta kategorija daje uvid u metode, pristupe, strategije i oblike rada koje nastavnici srednjih strukovnih škola koriste u svrhu realizacije poduzetništva. Zadnja, šesta, kategorija odnosi se na samoprocjenu nastavnika o vlastitim kompetencijama za izvođenje poduzetne nastave. Provedene su četiri fokus grupe u četiri različite srednje strukovne škole, a prosječno trajanje fokus grupe bilo je jedan sat.

7.6. Uzorak

Uzorak ispitanika za ovo istraživanje je neprobabilistički namjerni uzorak nastavnika koji rade u srednjim strukovnim školama na području Međimurske županije. Sudionici u ovom istraživanju bili su devetnaest nastavnika općeobrazovnih i strukovnih predmeta iz Srednje škole Čakovec, Ekonomske i trgovačke škole Čakovec, Graditeljske škole Čakovec i Srednje škole Prelog. Duljina radnog staža nastavnika kreće se od 4 godine do 40 godina, a radi očuvanja anonimnosti ispitanika, u sklopu ovog rada koristit će se oznake 'ispitanik 1 (I1), ispitanik 2 (I2)', itd. Popis ispitanika zajedno sa njihovim radnim stažom i nazivom predmeta koji predaju prikazan je u *Tablici 1*. Istraživanje je provedeno u četiri fokus grupe, odnosno u svakoj od navedenih škola provedena je jedna fokus grupa. U prvoj fokus grupi održanoj u Srednjoj školi Čakovec sudjelovalo je sedam ispitanika, u drugoj fokus grupi održanoj u Ekonomskoj i trgovačkoj školi Čakovec sudjelovalo je četiri ispitanika, u trećoj fokus grupi u Graditeljskoj školi Čakovec sudjelovalo je četiri ispitanika i na zadnjoj fokus grupi u Srednjoj školi Prelog sudjelovalo je četiri ispitanika.

Tablica 1. Duljina radnog staža i skupine predmeta koje predaju ispitanici

Oznaka ispitanika	Godine radnog staža	Naziv predmeta koje predaje
Ispitanik 1	20 godina	Matematika
Ispitanik 2	6 godina	Medicinska skupina predmeta (Kirurška priprema)
Ispitanik 3	5 godina	Biologija i kemija
Ispitanik 4	10 godina	Medicinska skupina predmeta
Ispitanik 5	15 godina	Likovna umjetnost
Ispitanik 6	5 godina	Biologija i kemija

Ispitanik 7	7 godina	Latinski
Ispitanik 8	20 godina	Matematika
Ispitanik 9	30 godina	Biologija i kemija
Ispitanik 10	4 godine	Ekonomska skupina predmeta (Trgovačko poslovanje, Vježbenička tvrtka, Osnove ekonomije)
Ispitanik 11	10 godina	Ekonomska skupina predmeta (Statistika, Bankarstvo, Osiguranje)
Ispitanik 12	33 godine	Graditeljska skupina predmeta (Arhitektonske konstrukcije, Tehničko crtanje, Javne i stambene zgrade)
Ispitanik 13	40 godina	Likovna umjetnost i dizajn, Keramički dizajn
Ispitanik 14	18 godina	Hrvatski jezik i književnost, Nastava s knjižnjicom
Ispitanik 15	6 godina	Hrvatski jezik i književnost
Ispitanik 16	27 godina	Ekonomska skupina predmeta (Marketing, Poduzetništvo, Statistika)
Ispitanik 17	34 godine	Ekonomska i turistička skupina predmeta (Tržište kapitala, Osnove turizma, Promet i putničke agencije, Bankarstvo i osiguranje)
Ispitanik 18	20 godina	Ekonomska i turistička skupina predmeta (Organizacija, Marketing u turizmu, Uvod u poslovno upravljanje)
Ispitanik 19	10 godina	Ugostiteljsko posluživanje

7.7. Postupak i tijek provođenja istraživanja

Istraživanje je provedeno na području Međimurske županije u Republici Hrvatskoj u četiri različitih srednjih strukovnih škola počevši od Srednje škole Čakovec, zatim Ekonomska i trgovačka škola Čakovec, Graditeljska škola Čakovec i Srednje škole Prelog. Istraživanje je trajalo kroz mjesec prosinac 2023. godine, te veljaču i ožujak 2024. godine. Istraživač je kontaktirao ravnatelja svake pojedine škole, dobio suglasnost ravnatelja i nastavnika za provođenje intervjua u njihovoj školi/s njima te dogovorio dan i vrijeme za provođenje svojeg intervjua. Nastavnici su bili raspoređeni u fokus grupe te se na taj način proveo intervju gdje su oni odgovarali na pitanja postavljena od strane istraživača te su mogli nadopunjavati odgovore jedan drugoga kako se sjetite, a istraživač je sve snimio kako bi se kasnije mogao napraviti transkript razgovora za potrebe istraživanja. Ispitanicima je bilo

naglašeno na početku ispitivanja da se razgovor snima. Kako bi se osigurala etičnost istraživanja ispitanici su bili upoznati sa etičkim principima istraživanja poput: informiranog pristanka, nekorištenja obmane ispitanika, pravo odustajanja, debriefing, anonimnost i povjerljivost podataka, osiguravanje dobrobiti i dostojanstva te zaštita od bilo kakvih rizika.

7.8. Postupak obrade podataka

Postupak obrade podataka koji se koristio je tematska analiza kojom se ustvrdila povezujuća tema koja se proteže kroz većinu odgovora ispitanika te su se na taj način dobili završni podaci o mišljenju nastavnika o realizaciji poduzetništva u njihovoj nastavi i o samoj stvarnosti realizacije poduzetništva u njihovoj školi u trenutku istraživanja.

8. Analiza i interpretacija rezultata istraživanja

Rezultati istraživanja su nakon sadržajne i tematske analize podijeljeni u šest tematskih cjelina. Prva tematska cjelina odnosi se na poimanje i razumijevanje pojma poduzetnik, poduzetništvo i poduzetna osoba, što nastavnici smatraju da poduzetnik treba posjedovati – koja znanja, vještine i kompetencije. Druga tematska cjelina odnosi se na zastupljenost određenih sastavnica kurikuluma međupredmetne teme poduzetništva u nastavnom procesu nastavnika srednjih strukovnih škola, odnosno koja od tri domene poduzetništva (misli poduzetnički, djeluj poduzetnički te ekonomska i financijska pismenost) nastavnici posebno naglašavaju u vlastitoj nastavi te također načinom na koji se poduzetništvo implementira u nastavni proces – putem gradiva, sadržaja ili nekog trećeg načina. Treća tematska cjelina odnosi se na važnost sastavnica poduzetničkih kompetencija u nastavi, kojoj vještini ili kompetenciji nastavnici pridaju najveću važnost te na koji način se ona ostvaruje u njihovoj nastavi. Četvrta tematska cjelina daje uvid u metode, pristupe, strategije i oblike rada koje nastavnici srednjih strukovnih škola koriste u svrhu realizacije poduzetništva. Zadnja, peta, tematska cjelina odnosi se na samoprocjenu nastavnika o vlastitim kompetencijama za izvođenje poduzetne nastave te o stručnom usavršavanju nastavnika za poduzetništvo.

8.1. Poimanje i razumijevanje pojma poduzetnik, poduzetništvo i poduzetna osoba

Prvim postavljenim zadatkom istraživanja nastojalo se dobiti uvid u shvaćanje i razumijevanje pojma poduzetnik od strane strukovnih nastavnika. Odgovori ispitanika podudaraju se s literaturom te ispitanici navode kako je poduzetnik osoba koja nešto poduzima, ambiciozna i nije statična (I9, I7), osoba koja ima ideju koju može razviti (I10, I11, I15, I18, I19), osoba koja ulaže u nešto kako bi stvorila proizvod (I6, I13, I16), te snalažljiva osoba koja zna upravljati financijama (I14, I15, I17). Ispitanik 8 opisuje da „*poduzetnik mora biti proaktivan, samostalan i krene u akciju i ide rješavati problem dio po dio*“ (I8), dok ispitanik 12 kaže kako je poduzetnik „*ona osoba koja se usudi izaći iz osobnog komfora i komoditeta i uhvatiti se sa novim životnim izazovima*“ (I12). Poduzetnik prema odgovorima ispitanika mora biti fleksibilan, hrabar i odlučan, no naprije mora provjeriti svoje uvjete, prepoznati prilike i prilagoditi se situaciji. Prema Ispitanicima 17 i 18 poduzetnik mora imati dobro osmišljen poslovni plan, znati raspolagati svojim resursima i znati

rasporediti svoje prihode a isto tako i rashode. Poduzetnik kroz akciju i aktivnost provodi svoju ideju u realizaciju.

Za vještine, sposobnosti i kvalitete poduzetnika najviše se spomenulo komunikacijske vještine (I4, I5, I10, I11, I12, I14, I15, I19), ali tu su i organiziranost (I1,I8), marljivost, upornost i strpljivost (I10, I17), radne navike, kritičko razmišljanje (I8, I19), odgovornost, kreativnost, hrabrost (I6, I16, I17), stručnost (I12, I13, I18, I19), neimpulzivnost (I7), snalažljivost (I15, I16) i socijalna inteligencija (I5, I14, I13, I16). Te iste asocijacije spomenule su se i za poduzetnu osobu i poduzetničke vještine. Iako je Ispitanik 10 naveo i da bi se smatralo da osoba ima poduzetničke kompetencije mora prvo imati „*nekakve interese u određenom smjeru koje vode ka nekoj ideji. To bi bilo nekakav uvjet, a onda i nekakvo znanje kako možda tu ideju prenijeti u stvarnost.*“ (I10), što podupire i Ispitanik 13 koji kaže da poduzetnik „*mora biti svjestan trenutka kojem živi, ali mora biti i menadžer za svoju ideju*“ (I13). Ispitanik 1 navodi da je znanje u jeziku jako važno a Ispitanik 3 dodaje kako je u današnje doba bez digitalnih kompetencija teško biti dobar poduzetnik.

Što se tiče poduzetništva u odgojno-obrazovnom kontekstu, ispitanici navode različite dijelove gradiva i samog predmeta kojeg predaju te se oslanjaju na to iskustvo kako bi opisali poduzetništvo. Izjave ispitanika razlikuju se s obzirom na djelatnost škole u kojoj predaju te se tako u svakoj fokus grupi ovo pitanje različito interpretiralo kod ispitanika. U prvoj fokus grupi provedenoj u medicinskoj školi jedan je ispitanik naveo sadržaj gradiva u kojem se očituje poduzetništvo dok ostali nastavnici nisu znali gdje se poduzetništvo očituje u njihovoj nastavi. Nakon intervencije moderatora i objašnjenja poduzetničkih aktivnosti koje škola može provoditi naveli su božićni sajam koji se odvijao u njihovoj školi i fakultativnu kreativnu grupu. Ispitanik 3 naglasio je važnost božićnog sajma jer pomaže učenicima u pripremi za poduzetništvo jer su „*oni morali donijeti nekakve svoje materijale, razmisliti o cijeni, uloženom trudu i kako će onda sve to prodavati na tom sajmu*“ (I3). Ispitanik 2 navodi kako pokušava razvijati one karakteristike koje će im možda biti korisne ako će se baviti poduzetništvom kao što su „*rad u timu, vođenje, financijska pismenost i da upoznaju sebe i nauče upravljati svojim emocijama, kako razgovarati u timu, kako se ponašati, možda kako jednog dana voditi tim.*“ (I2).

Sljedeća fokus grupa provedena je u srednjoj ekonomskoj školi gdje ispitanici prepoznaju poduzetništvo u svojem predmetu ali i na razini škole. Ispitanik 8 u nastavi matematike provodi financijsku matematiku, ispitanici 11 i 12 provode strukovne predmete koji u svojoj cijelosti imaju neki sadržaj vezan uz poduzetništvo, a ispitanik 10 na biologiji i

kemiji provodi 'poduzetničku minutu'. Ovaj koncept ispitanik 9 razvila je 2015. godine i od tada je implementiran u nastavu biologije i kemije. Naime, od svakog sata ispitanik 9 oduzme jednu minutu gdje sa učenicima raspravlja gradivo i sadržaj kojeg su naučili na tome satu i kako ga mogu iskoristiti za osmišljavanje i proizvodnju novog proizvoda koji je utemeljen na znanstvenim spoznajama iz prirodoslovlja. Na taj način učenici su kreirali sapune i kreme koje su predstavili na Danima otvorenih vrata te škole. U suprotnosti, ispitanik 6 iz prijašnje fokus grupe koji također predaje biologiju i kemiju kazao je kako „*mi koji predajemo kemiju i biologiju, nemamo baš previše dodirnih točaka sa poduzetništvom*“ (I6). Osim toga, ekonomska škola ima i učeničku zadrugu kroz koju iz prve ruke provode poduzetništvo i njeguju poduzetničke kompetencije, sudjeluju u raznim projektima i imaju gostujuća izlaganja kroz koja se očituje poduzetništvo.

Ispitanici fokus grupe provedene u graditeljskoj školi navode kako se poduzetništvo u odgojno-obrazovnom procesu kod njih povezuje s brojnim projektima u kojima škola sudjeluje kako bi učenicima pomogla da jednog dana razviju svoje poduzetničke kompetencije i pokušaju ih implementirati kasnije u životu. Ispitanik 13 smatra da je poduzetništvo skretanje pozornosti učenicima na nekakav uspješan rad ili predmet kojim onda oni mogu razviti svoju vlastitu ideju, kreativnost i proizvodnju na tom primjeru, a ispitaniku 14 je to razvijanje svih vrsta pismenosti, a najviše digitalne pismenosti. Za ispitanike zadnje fokus grupe u ugostiteljskoj školi poduzetništvo u odgojno-obrazovnom kontekstu ostvaruje se na nivou predmeta Poduzetništvo, učeničke zadruge, sudjelovanjem na manifestacijama i samim njihovim odlaskom u druge škole gdje prezentiraju i promoviraju smjerove njihove škole, te također rade catering za vanjske korisnike usluga gdje učenici koji su u smjeru kuhar i konobar prezentiraju svoje vještine.

Nastavnici općeobrazovnih i strukovnih predmeta znaju i mogu svojim riječima opisati poduzetnika i poduzetnost, iako se nastavnici stručnih predmeta više koriste ekonomskim konceptima i pojmovima kako bi opisali poduzetništvo. Što se tiče poduzetničkih kompetencija, nastavnici u školama kojima je primarna djelatnost povezana sa poduzetništvom ih prepoznaju, dok su nastavnici u medicinskoj školi imali poteškoća u prepoznavanju poduzetničkih kompetencija te samim time prepoznavanjem koja je od njezinih sastavnica najvažnija ili na koju se najčešće oslanjaju. Poduzetništvo u odgojno-obrazovnom kontekstu također se različito prepoznaje s obzirom na djelatnost škole, te su tako nastavnici iz ekonomske, graditeljske i ugostiteljske škole odmah prepoznali projekte,

festivale i suradnju s vanjskim suradnicima kao kontekst poduzetništva, dok su nastavnici medicinske škole trebali pomoć moderatora za objašnjenje poduzetničkih aktivnosti.

8.2. Zastupljenost određenih sastavnica kurikuluma međupredmetne teme poduzetništva u nastavnom procesu nastavnika srednjih strukovnih škola

Kako je već spomenuto u radu, kurikulum međupredmetne teme poduzetništvo ima tri domene: misli poduzetnički, djeluj poduzetnički te ekonomska i financijska pismenost. Ispitanici ovog istraživanja najviše se oslanjaju i zastupaju treću domenu, ekonomska i financijska pismenost, u svojoj nastavi. Ispitanici 1 i 8 koji predaju matematiku odgovorili su kako se najviše fokusiraju na treću domenu jer je financijska matematika dio gradiva koji obrađuju s učenicima. Iako ispitanik 8 naglašava kako to nije dovoljno iskorišteno od strane učenika, pogotovo računski dio i sama primjena. Ispitanik 14 provodi sve vrste pismenosti pa tako i financijsku pismenost kroz rad na projektima u sklopu izvannastavnih aktivnosti gdje se planira projekt u svim njegovim fazama te je potrebno unaprijed odrediti financijske resurse koji su potrebni a izvođenje projekta. Ispitanik 2 najviše se koristi domenom misli poduzetnički kada predaje medicinskim sestrama i njegovateljima jer smatra kako oni uvijek moraju biti inovativni i znati razmišljati unaprijed zbog nepredvidivih situacija koje se mogu dogoditi ili radi nedostatnog materijala za obavljanje posla. Druga domena, djeluj poduzetnički, najviše se očituje kod Ispitanika 12 koji navodi kako se u „*struci mog posla većinu vremena oslanjamo se i temelji se na vještinama.*“ (I12). Ispitanik 13 oslanja se na dvije domene koje su najviše zastupljene i koje kombinira: „*Ja ih potičem da oni moraju prvo misliti a onda tek djelovati. Dakle, to mi dođe kao kombinacija izvedbe skice i gotovog rada.*“ (I13). Ispitanik 15 kaže kako prvo mora biti dobro zastupljena domena misli poduzetnički a onda tek djeluj poduzetnički jer bi zaključuje: „*prije svega trebali naučiti kako nešto napraviti da bi se postigao krajnji rezultat.*“ (I15), što potvrđuje i Ispitanik 17 koji nastoji na prvome satu usaditi misli poduzetnički jer se na tome temelje sve ostale domene: „*kada bi oni počeli razmišljati poduzetnički onda će moći djelovati.*“ (I17).

Ispitanici 16, 18 i 19 koriste sve tri domene u istoj mjeri, naizmjenično kada im koja zatreba. Ispitanici 8,9,10 i 11 iz ekonomske škole navode kako su sve tri zastupljene uvijek, u svakom području njihovog djelovanja. Kada su upitani o tome koje je njihovo mišljenje o poduzetništvu kao među predmetnoj temi, Ispitanik 1, Ispitanik 2, Ispitanik 3, Ispitanik 4, Ispitanik 5, Ispitanik 6, Ispitanik 7 slažu se da je u njihovoj medicinskoj školi poduzetništvo

kao međupredmetna tema prisutno ali se ne implementira. Ispitanik 10, Ispitanik 11, Ispitanik 16, Ispitanik 17, Ispitanik 18 i Ispitanik 19 koji dolaze iz drugih škola navode kako kod njih poduzetništvo ne samo da je implementirano nego je i dio gradiva pa se na taj način uvijek obrađuje unutar njihove nastave. Ispitanik 12, Ispitanik 13, Ispitanik 14 i Ispitanik 15 navode kako je poduzetništvo kao međupredmetna tema prisutna i da ju svi koriste na satovima ali većinu vremena nisu ni razmišljali o njoj kao poduzetništvu.

Što se tiče implementacije poduzetništva u svojoj nastavi, ispitanici prepoznaju dijelove sadržaja koji se bave poduzetništvom. U strukovnim predmetima ekonomske grupe poduzetništvo nije samo na razini međupredmetne teme već je osnova svakog predmeta (I10). Osim toga, posjećuju se razna poduzeća, ide se na terensku nastavu i provode se projekti kako bi se učenike upoznalo s time kako izgleda pravo poduzetništvo u stvarnom svijetu. Prema ispitaniku 11 predmet u kojem se najviše očituje poduzetništvo odnosno gdje se prikazuje najrealističnija slika poduzeća je Vježbenička tvrtka i Upravljanje prodajom. U tim predmetima učenici imaju svoje fiktivne tvrtke gdje uče o proizvodnji, prodaji, ponudi i ostvarenju dobiti. U smislu graditeljske skupine predmeta, poduzetništvo se prema ispitaniku 12 najviše ostvaruje kroz grafičke vježbe i programe zbog toga što se implementiraju i svi postojeći tehnički propisi koji su relevantni u smislu graditeljstva te se na taj način pripremaju za radni proces. Ispitanici 3, 4, 5, 6, 7 navode kako u njihovim predmetima nema rezerviran dio za poduzetništvo ili ga ima jako malo. Ispitanik 12 također navodi kako u svojem predmetu nema istaknuto poduzetništvo već se u ulozi razrednika odnosno na satu razrednog odjela susrela s poduzetništvom: „*kroz svoj rad kao razrednica na satu razrednog odjela uvijek u svakoj godini obrazovanja, teme vezane uz svijet rada.*“ (I12), dok Ispitanik 15 govori kako neki specijalni dio rezerviran za poduzetništvo u hrvatskome jeziku nema ali se ono može očitati u pisanju molbi za posao, i u pripremama za razgovor za posao.

Dok s druge strane ispitanici iz medicinske škole govore kako ne implementiraju poduzetništvo dovoljno u svoju nastavu, ne mogu prepoznati dijelove sadržaja koji bi se mogli povezati s poduzetništvom te navode kako se samo malo usmjere na poduzetništvo kada stignu. Ispitanik 6 priznaje kako su međupredmetne teme siva zona odnosno da svi znaju za njih i stavljaju ih u godišnje izvedbene kurikulume ali je upitno koliko se one stvarno obrađuju na nastavi.

Sljedeće pitanje odnosilo se na prepoznavanje poduzetne škole, odnosno što to točno čini jednu školu poduzetnom. Najčešći odgovor bio je to da su to škole koje imaju zadruge (I1, I2, I3, I5, I7, I12, I14, I17), a Ispitanik 1 navodi kako se poduzetne škole mogu

prepoznati prema sudjelovanju u projektima te navodi kako se njihova škola uključuje u razne projekte kojima se može dodatno financirati rad škole, a ispitanik 18 to potvrđuje i navodi kako je poduzetna škola ona „*koja ima puno događaja i projekata kroz koje učenici rade, sudjeluju, i promoviraju svoju školu*“ (I18). Ispitanici 8,9,10,11, 12, 13, 14, 15, 17 i 19 kao primjer poduzetne škole navode svoju školu te ističu kako je njihova škola prepoznatljiva po poduzetništvu (I11), da su povezani sa zajednicom i održavaju puno radionica (I8), da odlaze na različite manifestacije gdje učenici promoviraju njihovu školu (I17), te ispitanik 12 kao poduzetnu školu opisuje školu „*koja zna s kakvim resursima raspolaže, kako te resurse najbolje iskoristiti za vlastitu promociju i za ostvarivanje neke te vlastite financijske dobiti.*“ (I12).

Tri domene međupredmetne teme poduzetništva naizmjenično se koriste u nastavnom procesu nastavnika srednjih strukovnih škola ovisno o predmetu koji predaju. Kod nastavnika stručnih ekonomskih predmeta sve tri domene su upotrijebljene, dok se u nastavi drugih predmeta najviše zastupa misli poduzetnički i djeluj poduzetnički. Nekoliko nastavnika koristi te dvije domene zajedno, odnosno prvo predstavljaju domenu misli poduzetnički kako bi učenici mogli najprije razmišljati o svojoj ideji, a tek onda ju pokušati ostvariti kroz djeluj poduzetnički. U prepoznavanju poduzetničkih djelova gradiva svoga predmeta, nastavnici iz ekonomske, ugostiteljske i graditeljske škole mogli su ih prepoznati, čak su i nastavnici opće-obrazovnih predmeta mogli primijeniti znanje o poduzetništvu te izdvojiti dio gradiva ili metode kojima se koriste kao nešto što se može povezati s poduzetništvom (na primjer, nastavnica hrvatskog jezika koja je prepoznala da se poduzetništvo može vidjeti u vježbama pisanja zamolbi za posao), dok su nastavnici iz medicinske škole jednostavno odbacili mogućnost da se u njihovom predmetu poduzetništvo može prepoznati. Što se tiče poduzetnih škola, nastavnici ekonomske, ugostiteljske i graditeljske škole odmah su naveli svoje škole te nabrojali po čemu su prepoznatljivi i čime se sve bave, dok su nastavnici medicinske škole trebali promisliti kakva je poduzetna škola te nisu naveli svoju školu kao takvu.

8.3. Važnost sastavnica poduzetničkih kompetencija u nastavi

Kada su ispitanici upitani o sastavnicama poduzetničkih kompetencija, mnogi su upitali za razjašnjenje i definiciju poduzetničkih kompetencija. S obzirom da nastavnici nisu znali koje su sastavnice poduzetničkih kompetencija može se zaključiti da ih nisu mogli ni prepoznati u vlastitoj nastavi iako su ih vrlo vjerojatno implementirali. Nakon što je

moderator dao definiciju i primjer poduzetničkih kompetencija tek su onda nastavnici mogli zaključiti koja je od tih prema njima važna ili važnija u njihovoj nastavi. Ispitanik 8 i Ispitanik 11 navode kako su im sve podjednako važne, odnosno da svima pridaju jednaku važnost, dok Ispitanik 9 govori kako „*u jednom trenutku svaka dođe do izražaja*“ (I9) te dodaje timski rad kao jednu od glavnijih sastavnica poduzetničkih kompetencija. Ispitanik 14 govori kako je bitna inovativnost odnosno da je važno biti prvi u nečemu, dok ispitanik 15 kaže kako bi odgovornost trebala biti najprisutnija kako se ne bi dolazilo do nekih krajnosti, s čime se slaže i Ispitanik 1 koji navodi kako je odgovornost najvažnija sastavnica poduzetničkih kompetencija koju svaki učenik srednje strukovne škole treba posjedovati nakon završetka škole, dok Ispitanik 6 također ističe i profesionalnu komunikaciju.. Ispitanik 10 zaključuje kako „*učenici su po meni još možda prema premladi, da bi shvatili koja od tih kompetencija je trenutno za njih najvažnija, pa smo mi tu kao nastavnici da ih poučimo o tome da su sve jednako važne i kako i u kojem trenutku moraju obratiti pažnju na bilo koju od tih kompetencija*“ (I10). Na pitanje „Pridajete li važnost onim sastavnicama poduzetničkih kompetencija koje smatrate najvažnijima?“ Ispitanik 5 odgovara „*Pa iskreno, ne. Zato jer oni koji odaberu ići na maturu vide da tamo nema ništa kreativno te se traži samo teorija. Može kreativnije zadatak biti postavljen, ali u smislu kreativnosti nema mjesta.*“ (I5), a kada se raspravljala kreativnost kao sastavnica poduzetničkih kompetencija Ispitanik 1 kaže kako se od 1. razreda osnovne škole ustručava učenike u kreativnosti, odnosno da ih prvo potičemo da zatome kreativnost a onda na kraju srednje škole bi htjeli da budu kreativni, dok Ispitanik 13 dodaje: „*Moraš biti kreativan, moraš biti originalan, ne možeš nikoga kopirati, možeš se inspirirati s nečim, ali moraš ga na svoj način reinterpretirati*“ (I13).

Nastavnici u srednjim strukovnim školama poduzetničke kompetencije nisu isprva mogli prepoznati te im je trebala pomoć od moderatora pri definiranju istih. Nakon objašnjenja, nastavnici su entuzijastičnije odgovarali na pitanja te su mogli prepoznati kada i kako koju sastavnicu poduzetničkih kompetencija koriste u nastavi i koja im je od njih najvažnija za prenošenje na učenike. Najviše su se spominjale komunikacijske vještine, te nastavnici smatraju kako poduzetnik mora biti sposoban prenijeti svoju ideju, izložiti ju i predstaviti na dobar način kako bi dobio zanimanje kupaca. Sljedeća kompetencija koja se najviše spominjala je kreativnost, no kada su je opisivali nastavnici su se više fokusirali na umjetničku stranu kreativnosti nego na poduzetničku.

8.4. Uvid u metode, pristupe, strategije i oblike rada koje nastavnici srednjih strukovnih škola koriste u svrhu realizacije poduzetništva

Oblici rada koji su se najčešće koristili u svrhu realizacije poduzetništva kod ispitanika ovog istraživanja su grupni rad i rad u paru. Ispitanici 1 i 9 smatraju kako učenici najbolje funkcioniraju u grupi, gdje oni mogu međusobno konstantno surađivati i vježbati komunikacijske i prezentacijske vještine jer prema ispitaniku 9 učenici „*nemaju osjećaj sigurnosti da sami nešto kreiraju.*“ (I9). Ispitanici 10 i 11 imaju različito mišljenje te na prvo mjesto stavljaju rad u paru jer im je bolje i lakše rasporediti zadatke, te ističu kako se u grupi uvijek nađe netko tko stoji sa strane i jedan koji vuče cijelu grupu naprijed.

Što se tiče samih metoda, nisu dali konkretne primjere kao što su navedeni u EntreComp Playbook-u, no Ispitanik 10 i 11 navode kako se oslanjaju na iskustveno učenje, ponajviše na gostujuće predstavnike iz područja osiguranja i bankarstva pa im svake godine u školu dolaze predstavnici raznih osiguravajućih društva, a u četvrtom razredu učenici idu u posjet tom istom društvu te također posjećuju Hrvatsku narodnu banku. Ispitanik 10 više preferira odlazak učenika u neko poduzeće umjesto gostovanja jer „*u učionici lako priča bilo tko, a kad se vidi kako to izgleda, kako se radi u tvrtci, kako izgledaju prostori, učenicima već i to puno znači*“ (I10). Ispitanici 12 i 13 također se oslanjaju na iskustveno učenje no oni nemaju gostujuće predstavnike već učenike vode u različita poduzeća te tako ostvaruju izvanučioničku nastavu sa njima te također vode učenike na razne festivale, edukativne izlete u likovne radionice i posjete izložbama. Ispitanici 16, 17, 18, i 19 najviše koriste metodu start-upa gdje učenicima zadaju zadatak gdje moraju otvoriti svoju putničku agenciju (I17), hotel (I18) ili restoran (I19). Učenici sami moraju osmisliti naziv tvrtke, napraviti zaštitni znak, razmišljati i predložiti vrstu agencije, hotela ili restorana, osmisliti aranžmane te na kraju predstaviti svoju ideju pred razredom koji bira najbolji i najuvjerljiviji nastup.

Sljedeći dio pitanja odnosio se na učeničke zadruge, centre izvrsnosti i fakultativne aktivnosti u kojima se može drugačijim metodama od standardnih poučavati o poduzetništvu. Ispitanik 1 ističe kako zna za centar izvrsnosti u Varaždinu, no smatra da to nije zaživjelo. Ostali ispitanici iz medicinske škole nisu uopće čuli za centre izvrsnosti, niti za druge organizacije koje se bave poduzetništvom. Za fakultativne aktivnosti istaknuli su božićni sajam koji smatraju da je „*dobar način za promoviranje poduzetništva*“ (I6). Ispitanik 1 i 2 nadovezuju se i komentiraju: „*Mi nismo usmjereni na to da bi to bilo poduzetništvo.*“ (I1), „*Medicinari se jako puno uključuju baš u promociju zdravlja. To je nama cilj, a sad vjerujem*

da i tu koristimo možda neke poduzetničke vještine da bi to sproveli. Ne fokusira se na taj aspekt nego na humanitarni rad.“ (I2). Ispitanici 8,9,10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19 navode kako znaju za učeničke zadruge, pogotovo jer su u njihovim školama uspostavljene učeničke zadruge. U ekonomskoj školi djeluje učenička zadruga Terra Economica, u graditeljskoj školi učenička zadruga Graditelj i u ugostiteljskoj školi učenička zadruga Drava. Osim toga, svaka od tih škola također je i centar izvrsnosti odnosno u procesu su pokretanja centara izvrsnosti. U ekonomskoj školi inicirao se postupak za otvorenje centra izvrsnosti za poduzetništvo, u graditeljskoj centar izvrsnosti za likovnu umjetnost i tradicijsku keramiku a u ugostiteljskoj školi centar izvrsnosti za turizam i ugostiteljstvo. Također, u ugostiteljskoj školi su čuli i za druge centre izvrsnosti, kao centar za izvrsnost poduzetništva u Varaždinu i pogotovo Srednju školu Zabok kojoj su bili partnerska škola.

U njihovim školama također se provode i različite fakultativne i izvannastavne aktivnosti povezane s poduzetništvom pa tako je u ekonomskoj školi fakultativna nastava iz kreativnih vještina i financijske pismenosti, te imaju i projekt Mladi poduzetnik u suradnji s vrtićima i financijski kutak ETŠ-a gdje sudjeluju u projektima i natjecajima koji su na državnoj razini.. U graditeljskoj školi imaju projekt Umjetnost kroz samootkrivanje gdje se izrađuju uporabni i umjetnički predmeti.

Mnogi nastavnici oslanjaju se na izvannastavne i izvanučioničke aktivnosti za poučavanje poduzetništva jer smatraju kako se poduzetništvo najbolje može naučiti u stvarnim okolnostima gdje učenici iz prve ruke vide kako se poduzeće vodi. U ekonomskoj školi najviše se oslanjaju na gostujuće predstavnike ili na odlazak u različita poduzeća, u ugostiteljskoj školi metoda koja se najviše spomenula je metoda start-upa, dok u graditeljskoj školi učenici posjećuju likovne radionice i sudjeluju na festivalima. U medicinskoj školi nažalost nema toliko iskustvenog učenja, već se poduzetništvo provodi kroz nastavu odnosno nastavnici prizanju da provode poduzetništvo na nekoj razini ali ni sami nisu svjesni da bi se to moglo poistovjetiti s poduzetništvom.

8.5.Samoprocjena nastavnika o vlastitim kompetencijama za izvođenje poduzetne nastave i stručno usavršavanje nastavnika za poduzetništvo

Ispitanici ovog istraživanja također su upitani da samoprocjene svoje kompetencije za izvođenje i implementiranje poduzetništva u svoju nastavu. Najprije su upitani ako su ikad bili na stručnom usavršavanju koje je za cilj imalo razvoj nastavničkih kompetencija za

poduzetništvo. Većina ispitanika (I1, I2, I3, I4, I5, I6, I7, I8, I12, I14, I15) odgovorili su da nisu ali su zato Ispitanici 10, 11, 16, 17, 18, 19 odgovorili da jesu odnosno da su njihovi Međuzupanijski stručni skupovi uvijek vezani za poduzetništvo te se na takav način stručno usavršavaju. Ispitanici 9 i 13 nisu bili na usavršavanjima koja su vezana za slanje škole već su samostalno odlučili više se educirati o poduzetništvo te su se uključili u stručne skupove iz radoznalosti i vlastitog interesa. Kada bi morali ocijeniti svoje kompetencije za izvođenje poduzetničke nastave Ispitanik 1 dao bi ocjenu 0, te se nadovezuje: „*Jednostavno sad kad vi pričate o tome, o poduzetništvu, možda mi stvarno nemamo taj dojam da zapravo radimo na taj način i tu je najveći problem - nismo educirani.*“ (I1), dok ispitanik 3 kaže: „*Mislim da ako ćemo sudjelovati u različitim aktivnostima i projektima, steći ćemo te određene poduzetničke vještine. Jer zapravo, svatko od nas je u određenom segmentu odradio savršeno taj posao a nije niti svjestan da za to treba imati dobre poduzetničke vještine*“ (I3). Ispitanici 8, 9, 10, 11, 12 i 13 slažu se kako je to još jedan neprekidan rast te ispitanik 9 dodaje kako se još uvijek u svemu osjeća kao laik i da treba mnogo toga još naučiti i usavršiti se. Ispitanik 16 sebe ocjenjuje srednjom ocjenom zbog toga što smatra da ima i praktičnog iskustva iz prve ruke jer ima vlastitu tvrtku. Ispitanici 17 i 19 također navode kako imaju vlastito poduzeće te se smatraju kompetentnim za izvođenje poduzetničke nastave. Ispitanik 18 ima prošlog iskustva rada u velikim tvrtkama iz realnog i fizičkog sektora te pokušava ubaciti svoja vlastita iskustva u nastavu te se smatra dovoljno kompetentnim.

Svi sudionici slažu se kako bi željeli više usavršavanja u bilo kojim elementima poduzetništva, te da im niti jedna edukacija nije naodmet u svim područjima. Ispitanik 6 ipak zaključuje kako bi svaka osoba trebala proći nekakve osnove financijske pismenosti. Osim stručnog usavršavanja ispitanik 12 smatra kako je potrebna i materijalna podrška od strane škole kako bi se poduzetnička nastava mogla kvalitetno odvijati.. Ispitanik 16 posebno naglašava kako nema stručnog usavršavanja iz područja statistike, a ispitanici 18 i 19 navode kako također nedostaje usavršavanja iz marketinga osobito zato što je knjiga jako zastarjela a iz godine u godinu se marketing sve više implementira u sve smjerove njihove škole.

Samoprocjena nastavnika za izvođenje poduzetničke nastave je vrlo niska, pogotovo kod nastavnika općeobrazovnih predmeta. Nastavnici stručnih predmeta oslanjaju se na stručne skupove za usavršavanje dok nastavnici općeobrazovnih predmeta takve skupove koji se fokusiraju na poduzetništvo nemaju te im nedostaje usavršavanje koje bi ih moglo pripremiti za poduzetničku nastavu, za razvijanje vlastitih poduzetničkih kompetencija koje bi onda tek mogli prenijeti na svoje učenike

9. Zaključak

Može se reći kako je poduzetništvo dovoljno zastupljeno u srednjim strukovnim školama u Hrvatskoj te kako postoji mnogo programa izvan nastave koji također doprinose poduzetništvu za mlade. Poduzetništvo je važan dio modernog društva te se treba njegovati u skladu s društvenim zahtjevima današnjice. Kako bi mogli opstati i biti uspješni u svojem radu i životu, mladi ljudi trebaju se što prije naviknuti i poticati na poduzetničko razmišljanje i stav. Teorijski dio koji se uči na nastavi potrebno je potkrijepiti praktičnom nastavom, projektima, fakultativnom nastavnom i izvannastavnim aktivnostima kako bi učenici mogli razviti praktične vještine potrebne za uvođenje u tržište rada.

Poduzetništvo u obrazovanju nema ulogu same pripreme za rad i poslovanje već se poduzetničke vještine naučene u školskom ozračju mogu primijeniti u svim aspektima života. Preuzimanje rizika ne označava samo financijski rizik ulaganja u poslovanje već se može primijeniti na život u smislu preuzimanja rizika ženidbom ili selidbom od obiteljske kuće. Nošenje s neuspjehom također se može pretočiti u obiteljski život, a ne samo kada propadne poslovna ideja ili proizvod koji doživi krah na tržištu. Bez obzira koje usmjerenje su učenici odabrali, poduzetništvo se lako može ukomponirati i implementirati u njihov nastavni plan i program te ga se može iskoristiti u svakoj situaciji koja se u njihovoj budućoj karijeri može zadesiti.

Poduzetništvo u srednjim strukovnim školama još je u povojima u Republici Hrvatskoj te zahtjeva više pažnje od svih uključenih u odgojno-obrazovni sustav. Kako bi se mogla ostvariti razina poduzetništva koja zadovoljava uvjete svjetskih tržišta potrebno je više sati i više uključenosti poduzetništva u nastavi kako bi se poduzetničke vještine mogle prenijeti u potpunosti na učenike. Republika Hrvatska kao poduzetnička zemlja još uvijek kaska za svjetskim silama, no uloženo je puno rada i truda kako bi mogla postati konkurentna na tržištu, a u tome bi joj uvelike pomoglo više poduzetnika koji otvaraju svoja vlastita poduzeća, bila ona mala, srednja ili velika.

Istraživanje provedeno u ovom radu daje nam uvid u stanje poduzetništva u srednjim strukovnim školama te o mišljenju i stavu nastavnika o implementiranju poduzetništva unutar njihovih predmeta. Postoji tendencija koja se može iščitati iz rezultata ovog istraživanja koja nalaže kako u mnogim školama koje za primarnu djelatnost nemaju ekonomiju i poduzetništvo ono u stvari nije toliko razvijeno. Škole se međusobno razlikuju po pitanju prakse, uključivanja poduzetničkih znanja i vještina, te implementiranja

poduzetništva u nastavu prema profilima škole. Prema odgovorima ispitanika, može se zaključiti da se poduzetništvo provodi i integrirano je u rad škole, no nastavnici nisu dovoljno educirani u tom pogledu kako bi to poduzetništvo mogli sami prepoznati.

Naknadna istraživanja trebala bi se provesti kako bi se ova tendencija mogla dublje istražiti i saznati u kojoj mjeri profil škole determinira razinu implementacije odgoja i obrazovanja za poduzetništvo. Također, buduća istraživanja trebala bi obuhvatiti više škola sa što raznovrsnijim primarnim djelatnostima škola kako bi se sa sigurnošću mogla utvrditi ova tendencija. Uz to, najbolji rezultati bi se dobili kada bi nastavnici opće-obrazovnih predmeta sudjelovali u istoj mjeri kao i nastavnici strukovnih predmeta. Preporuka za instrument istraživanja je pojedinačni intervju ili upitnik za ispunjavanje zbog toga što u fokus grupi nastavnici slušaju jedni druge i s obzirom na prethodno rečeno formuliraju svoje odgovore ili se jednoglasno slože s prvim odgovorom umjesto da iskreno izraze svoje mišljenje što može dovesti do netočnih rezultata.

10. Popis literature

1. Arasti, Z. i sur. (2012). A Study of Teaching Methods in Entrepreneurship Education for Graduate Students. *Higher Education Studies*, vol. 2, no. 1. 2-10. Dostupno na: <http://dx.doi.org/10.5539/hes.v2n1p2> (15.6.2022.)
2. Bacigalupo, M., Weikert García, L., Mansoori, Y., O’Keeffe, W. (2020). EntreComp Playbook. Entrepreneurial learning beyond the classroom. *Publications Office of the European Union*, Luxembourg.
Dostupno na: <http://data.europa.eu/doi/10.2801/82897>
3. Baranović, B., Štribić, M. i Domović, V. (2007). Obrazovanje za poduzetnost – perspektiva osnovnoškolskih učitelja i nastavnika. *Sociologija i prostor*, vol. 45 no. 3/4 (177/178), 339-360. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/20662> (14.3.2024.)
4. Bobera, D., Hunjet, A., Kozina, G. (2015). Poduzetništvo. *Sveučilište Sjever*, Varaždin.
5. Bohuš, M. i Pavelić, I. (2011). Razvoj poduzetničke kompetencije u strukovnom obrazovanju - primjer dobre prakse. *Učenje za poduzetništvo*, vol. 1, no. 1, 381-390. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/130169> (14.3.2024.)
6. Buble, M. (2006). *Poduzetništvo, realnost sadašnjosti i izazov budućnosti*. RRiF-plus d.o.o., Split
7. Cardoso, A., Cairrão, À., Petrova, D. i Figueiredo, J. (2018). Assessment of the Effectiveness of the Entrepreneurship Classes in the Bulgarian Secondary Education. *Journal of Entrepreneurship Education*, vol. 21, no. 2, 1–21.
8. Cedefop (2023). Entrepreneurship competence in vocational education and training: case study: Croatia. *Publications Office of the European Union*, Luxembourg.
Dostupno na: <http://data.europa.eu/doi/10.2801/82897>
9. Europska komisija/EACEA/Eurydice (2016). *Poduzetničko obrazovanje u školama u Europi*. Izvješće Eurydicea, Ured za publikacije Europske unije u Luksemburgu.
10. Fejes, A., Nylund, M., i Wallin, J. (2019). How do teachers interpret and transform entrepreneurship education? *Journal of Curriculum Studies*, vol. 51 no. 4., 554–566.
11. Ferik Novaković M., Bogdanović M. (2011). Razvoj poduzetničke kompetencije kroz korištenje poslovnih simulacija. *Učenje za poduzetništvo*, vol. 1, no. 1, 141-154.
12. International Labour Organization (2016). *Key Indicators of the Labour Market, Ninth Edition*. Geneva, International Labour Office.

13. Jokić, B. (2007) (ur.). *Ključne kompetencije "učiti kako učiti" i "poduzetništvo" u osnovnom školstvu Republike Hrvatske*. Istraživački izvještaj. Zagreb: Institut za društvena istraživanja, Centar za istraživanje i razvoj obrazovanja
14. Jones, C. i English, J. (2004). A Contemporary Approach to Entrepreneurship Education. *Education and Training*, 46(8/9): 416-423. Dostupno na: https://eprints.utas.edu.au/828/2/Contemporary_Approach.pdf (3.6.2022.)
15. Kilindžić, M., Vlahov Golomejić, R.D., Cenčić, D. (2020). Poduzetničke sklonosti srednjoškolaca – uloga spola, dobi, vrste škole i poduzetničkih uzora u obitelji. *Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu*, vol. 18, no. 1, 45-58. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/239681> (14.3.2024.)
16. Knežević, D. i Žiljak, N. (2018). Analiza poduzetništva u republici hrvatskoj i usporedba s izabranim zemljama svijeta. *Obrazovanje za poduzetništvo*, vol. 8, no. 2, 179-189. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/312594> (25.4.2022.)
17. Knight, F. H. (1921). *Risk, Uncertainty, and Profit*. Houghton Mifflin Company, Boston.
18. Kraljić, T. (2012). Važnost učenja za poduzetništvo u uvjetima velikih strukturnih promjena hrvatskog gospodarstva i poslovanja na jedinstvenom tržištu Europske unije. *Učenje za poduzetništvo*, vol. 2 no. 1, 235-244. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/192326> (21.4.2022.)
19. Kružić, D. (2007). Poduzetništvo i ekonomski rast: reaktualiziranje uloge poduzetništva u globalnoj ekonomiji. *Ekonomska misao i praksa*, vol. 16, no. 2, 167-191. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/33524> (25.4.2022.)
20. Kurikulum međupredmetne teme poduzetništvo za osnovne i srednje škole (2019). *Ministarstvo znanosti i obrazovanja*, Zagreb.
21. Kutnjak, G. (2010). Europska unija u funkciji poticanja i razvoja malog i srednjeg poduzetništva. *Poslovna izvrsnost*, vol. 4 no. 2, 79-91. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/91228> (15.6.2022.)
22. Luketić, D. (2011). Analiza temeljnih pristupa istraživanja poduzetničke kompetencije djece i mladih. *Acta Iadertina*, vol. 8, 49-60. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/280121> (17.1.2024.)
23. Luketić, D. (2021). Odgoj i obrazovanje za poduzetništvo u obveznom obrazovanju: lekcije koje učimo temeljem recentnih istraživanja. *Acta Iadertina*, vol. 18, no. 2, 255-284. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/272696> (11.3.2024.)

24. Lupić, M. i Bujan I. (2017). Poduzetništvo mladih – prilike i prepreke. *Obrazovanje za poduzetništvo* vol 7. no 1., 63-80. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/270415> (25.4.2022.)
25. Malogorski, O. i Malogorski, D. (2021). Pedagoške kompetencije i strukovno obrazovanje. *Bjelovarski učitelj: časopis za odgoj i obrazovanje*, vol. 26 no 1-3, 68-78. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/395111> (10.3.2024.)
26. Manojlović, N. (2016). Razlike u ostvarivanju obrazovanja za poduzetništvo u hrvatskim osnovnim školama. *Obrazovanje za poduzetništvo - E4E*, vol. 6, no. 1, 137-15. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/159146> (14.3.2024.)
27. Maslić Seršić, D. i Tomas, J. (2015). Zapošljivost kao suvremena alternativa sigurnosti posla: teorije, nalazi i preporuke u području psihologije rada. *Revija za socijalnu politiku*, vol. 22, no. 1, 95-112. Dostupno na: <https://doi.org/10.3935/rsp.v22i1.1233> (14.3.2024.)
28. Moberg, S. K. (2021). Online-based entrepreneurship education - its role and effects: a randomised controlled trial about the effects of an online entrepreneurship programme based on role models. *Journal of Entrepreneurship Education*, vol. 24, no. 2, 1–27.
29. Mondal, W. i Jimenez, L. (2015). Teaching Entrepreneurship and Micro-Entrepreneurship: An International Perspective. *Journal of International Education Research*, vol. 11, no. 3, 189-196.
30. Mrnjaus, K. i Fabac, T. (2014). Trendovi i izazovi u strukovnom obrazovanju i osposobljavanju na Euro-mediteranskom prostoru. *Napredak*, vol. 155 no. 3, 223-236.
Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/204676> (10.3.2024.)
31. Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje (2011). *Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske*, Zagreb. Dostupno na: https://www.azoo.hr/images/stories/dokumenti/Nacionalni_okvirni_kurikulum.pdf (25.4.2022.)
32. Oberman Peterka, S., Delić, A. i Perić, J. (2016). Poduzetničko obrazovanje – put ka stvaranju zapošljivih i konkurentnih mladih ljudi. *Praktični menadžment* vol. 7, no. 1, 23-27. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/171159> (11.3.2024.)

33. Odluka o upisu učenika u 1. razred srednje škole u školskoj godini 2023./2024. (2023). *Narodne novine*, Zagreb.
34. Odluka o uspostavi obrazovnih sektora u strukovnom obrazovanju (2007). *Narodne novine*, Zagreb.
35. Perin, V. (2013). Strukovno obrazovanje i tržište rada: koncept fleksigurnosti. *Život i škola*, br. 30 (2/2013) 147-155.
36. Posavec, M. (2011). Odgoj za poduzetništvo u primarnom obrazovanju. *Učenje za poduzetništvo*, vol. 1, no. 1, 225-238.
37. Ribić, D. i Blažević, Z. (2016). Utjecaj obrazovne institucije na poticanje i razvoj poduzetništva. *Obrazovanje za poduzetništvo - E4E*, vol. 6, no. 2, 133-145. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/170945> (14.3.2024.)
38. Sedlan König, Lj. (2013). Poduzetnička kompetencija kao izvor konkurentnosti studenata na tržištu rada. *Ekonomski vjesnik: Review of Contemporary Entrepreneurship, Business and Economic Issues*, vol. 26, no. 1, 57-69.
39. Seikkula-Leino, J. (2011). The implementation of entrepreneurship education through curriculum reform in Finnish comprehensive schools. *Journal of Curriculum Studies*, 43(1):69-85. Dostupno na: <https://doi.org/10.1080/00220270903544685> (15.6.2022.)
40. Strategija učenja za poduzetništvo 2010-2014 (2010). Vlada Republike Hrvatske, Ministarstvo gospodarstva, rada i poduzetništva, Zagreb.
41. Šimunić, V. (2017). Važnost dualnog obrazovanja kao jedan od načina učenja za poduzetništvo. *Obrazovanje za poduzetništvo - E4E*, vol. 7, no. 1, 285-299. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/183508> (14.3.2024.)
42. Škrčić, M. (2006.) *Poduzetništvo*. Sinergija-nakladništvo d.o.o., Zagreb
43. Tafra, V. (2011). Nacionalna strategija učenja za poduzetništvo. *Učenje za poduzetništvo*, vol. 1, no. 1, 17-33. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/130085> (11.3.2024.)
44. Tafra V., Begović V., Tkalec Z. (2016). Razvoj poduzetničke kompetencije u odnosu na potrebe tržišta rada. U: Brčić Kuljiš, M., Koludrović, M. (Ur.), *Stanje i perspektive obrazovanja odraslih u Republici Hrvatskoj*, Split: Filozofski fakultet u Splitu
45. Tkalec, Z. (2011). Definicija i karakteristike poduzetništva kao ključne kompetencije cjeloživotnog učenja. *Učenje za poduzetništvo*, vol.1 no. 1, 35-43. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/130086> (9.3.2024.)

46. Tkalec, Z. (2012). Pedagogija poduzetništva i cjeloživotno učenje. *Učenje za poduzetništvo*, vol. 2, no. 2, 21-26. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/130231> (11.3.2024.)
47. Tkalec, Z., Quien, M. i Posavec Z. (2013). Mogućnosti integracije učeničkih zadruga i socijalnog poduzetništva u obrazovnom procesu. *Učenje za poduzetništvo*, vol. 3 no. 2, 54-61. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/192666> (21.4.2022.)
48. URL 1: Junior Achievement USA <https://jausa.ja.org/about/index> (15.6.2022.)
49. URL 4: Hrvatska udruga učeničkih zadruga <https://huuz.hr/o-nama/> (15.6.2022.)
50. URL 5: Centar izvrsnosti iz poduzetništva <https://www.civz.hr/centar-izvrsnosti-iz-poduzetništva/> (15.6.2022.)
51. Von Graevenitz, G., Harhoff, D. i Weber, R. (2010). The effects of entrepreneurship education. *Journal of Economic Behavior & Organization*, vol. 76, no.1, 90-112.
52. Yohana, C. (2020). Factors Influencing the Development of Entrepreneurship Competency in Vocational High School Students: A Case Study. *International Journal of Education and Practice*, vol. 8, no. 4, 804–819. Dostupno na: [10.18488/journal.61.2020.84.804.819](https://doi.org/10.18488/journal.61.2020.84.804.819) (21.3.2024.)
53. Zakon o obrtu (2003). *Narodne novine*, Zagreb.
54. Zakon o strukovnom obrazovanju (2022). *Narodne novine*, Zagreb.
55. Zakon o zadrugama (1995). *Narodne novine*, Zagreb.
56. Žanić, V. (1998.). *Od ideje do profita, vodič za inovatore poduzetnike*, Ministarstvo gospodarstva, Zagreb.

11. Popis tablica

Tablica 1. Duljina radnog staža i naziv predmeta koje predaju ispitanici.....	34
---	----

12. Prilozi

Prilog 1: Protokol fokus grupe

Kategorije pitanja podijeljene su na pet tematskih cjelina:

- 1) Poimanje i razumjevanje pojma poduzetnik, poduzetništvo i poduzetna osoba
- 2) Zastupljenost određenih sastavnica kurikuluma međupredmetne teme poduzetništva u nastavnom procesu nastavnika srednjih strukovnih škola
- 3) Važnost sastavnica poduzetničkih kompetencija u nastavi
- 4) Uvid u metode, pristupe, strategije i oblike rada koje nastavnici srednjih strukovnih škola koriste u svrhu realizacije poduzetništva
- 5) Samoprocjena nastavnika o vlastitim kompetencijama za izvođenje poduzetne nastave i stručno usavršavanje nastavnika za poduzetništvo

1. Poimanje i razumjevanje pojma poduzetnik, poduzetništvo i poduzetna osoba

- Što za Vas predstavlja pojam poduzetništvo unutar odgojno-obrazovnog konteksta?
- Tko je za Vas poduzetnik? Što čini poduzetnu osobu?
- Prema Vašem mišljenju, koje vještine, sposobnosti ili kvalitete treba posjedovati poduzetna osoba?
- Koje Vas asocijacije vežu uz pojam poduzetništvo? Uz pojam poduzetničke kompetencije? Uz pojam poduzetne osobe? Zašto?

2. Zastupljenost određenih sastavnica kurikuluma međupredmetne teme poduzetništva u nastavnom procesu nastavnika srednjih strukovnih škola

- Prepoznajete li elemente poduzetništva u svom nastavnom procesu? Jeste li ih na isti način implementirali u svoju nastavu prije nego je poduzetništvo postalo dio međupredmetnih tema unutar nacionalnog kurikulumu?
- U kojoj mjeri je poduzetništvo zastupljeno u Vašoj nastavi? Na koji način realizirate poduzetništvo kao međupredmetnu temu?
- Koje je Vaše mišljenje o poduzetništvu kao međupredmetnoj temi?

3. Važnost sastavnica poduzetničkih kompetencija u nastavi

- Kojim sastavnicama poduzetničkih kompetencija pridajete važnost u nastavnom procesu?
- Koje sastavnice poduzetničkih kompetencija, prema Vašem mišljenju, treba posjedovati učenik srednje strukovne škole? Predajete li važnost onima koje smatrate važnijima?
- Koje sastavnice poduzetničkih kompetencija treba posjedovati nastavnik za izvođenje poduzetničke nastave? Zašto baš te?

4. Uvid u metode, pristupe, strategije i oblike rada koje nastavnici srednjih strukovnih škola koriste u svrhu realizacije poduzetništva

- Koje metode učenja i poučavanja koristite za poduzetništvo?
- Koja domena poduzetništva je najviše zastupljena u Vašoj nastavi?
- Na koji način ostvarujete tri domene iz područja poduzetništva?
- Jeste li ikad čuli za neke organizacije, centre izvrsnosti ili učeničke zadruge? Smatrate li da su to dobri oblici poučavanja poduzetništva?
- Provodi li Vaša škola kakve fakultativne ili izvannastavne aktivnosti u vezi poduzetništva? Možete li mi dati primjer?
- Na koje elemente poduzetništva kao međupredmetne teme se posebno oslanjate u svojoj nastavi? Možete li mi dati primjer?
- Prema Vašem mišljenju, je li poduzetništvo kao međupredmetna tema relevantno za učenike srednjih strukovnih škola? U kojoj mjeri?
- Postoji li unutar Vašeg predmeta poučavanja rezerviran dio za poduzetništvo?
- Kako je poduzetništvo implementirano unutar Vašeg nastavnog procesa? Postoji li neka metoda ili sadržaj u kojem se ogleda poduzetništvo u vašem nastavnom procesu?
- Prema Vašem mišljenju, kako se može prepoznati poduzetna škola? Možete li mi dati primjer?

5. Samoprocjena nastavnika o vlastitim kompetencijama za izvođenje poduzetne nastave i stručno usavršavanje nastavnika za poduzetništvo

- Jeste li do sada bili na nekom stručnom usavršavanju koja su za cilj imala razvoj nastavničkih kompetencija za poučavanje poduzetništva? Kojim? Jeste li bili zadovoljni naučenim?
- Kako procjenjujete svoju kompetenciju za izvođenje poduzetničke nastave?
- U kojim elementima biste željeli više stručnih usavršavanja?

13. Sažetak

Nastavnički pogled na implementaciju i realizaciju poduzetništva u srednjim strukovnim školama

Ovaj diplomski rad bavi se problemom provođenja poduzetništva u srednjim strukovnim školama te je njegov doprinos iznimno važan zbog upoznavanja učenika sa problemom zaposlenja ili otvaranja vlastitog obrta nakon završetka srednje škole. Mnogo mladih ne zna iskoristiti svoje mogućnosti i znanja nakon završetka škole zbog nedovoljnog informiranja o svojim opcijama i nedovoljnog razvijanja vještina poduzetništva koje su važne ne samo radi osnivanja vlastite poduzetne tvrtke ili obrta već su te vještine važne i za samo pronalaženje i održavanje zaposlenja. Također, u tom pothvatu vrlo je bitno i samo sudjelovanje i volja nastavnika koji bi u svojoj nastavi trebali što više zastupiti poduzetništvo. To se može ostvariti putem projekta na razini škole ili putem manjih odvojenih dijelova lekcija u kojima se fokus prebacuje na poduzetništvo. Ovaj rad pokušat će utvrditi i analizirati je li poduzetništvo zastupljeno u nastavi u srednjim strukovnim školama ponajviše zbog toga što će se učenici u tim školama vrlo vjerojatno zaposliti nakon završetka škole ili čak razmišljaju o poduzimanju pothvata potrebnih za otvorenje vlastite radinosti a za to su im potrebne određene poduzetničke vještine koje bi se trebale uvesti u sam plan i program njihovog obrazovanja te im na taj način olakšati prijelaz iz učeničkog doba u doba odraslih zaposlenih ljudi.

Ključne riječi: poduzetništvo, srednje strukovne škole, poduzetničke vještine, odgojno-obrazovni sustav, poduzetnik, mladi poduzetnik

14. Summary

Teacher's View of Entrepreneurship Implementation and Realization in Secondary Vocational Schools

This master 's thesis deals with the problem of implementing entrepreneurship in secondary vocational schools and the contribution it has which is extremely important for students because it introduces them to the problem of employment or opening their own business after finishing school. Many young people do not know how to use their own abilities and knowledge after graduation due to the lack of information on their options and insufficient entrepreneurial skill development which are important not only for opening one's own business but are also highly valuable in finding and keeping a job. Moreover, in that remarkable feat the role of teachers and educators is really important. They are the ones who should implement entrepreneurship in their classes more often. It can be realized via school projects or via smaller independent fractions of a lesson in which the focus is put on entrepreneurship. This thesis seeks to ascertain and examine if entrepreneurship is represented in class in secondary vocational schools. This is especially important because students in those schools will probably get hired after graduation or are thinking about taking measures for opening their own business and to do so they need certain entrepreneurial skills which should be brought in in the lesson plans for their education. In this way their transition from being a student to an employed adult will be much easier.

Keywords: entrepreneurship, secondary vocational schools, entrepreneurial skills, education, entrepreneur, young entrepreneur